

Natuurbescherming & Toerisme

Deel 2 in een serie over de invloed van toerisme

Loes Wijnen
December 2009

Natuurbescherming & Toerisme

Deel 2 in een serie over de invloed van toerisme
In opdracht van de Volkskrant

December 2009

Loes Wijnen
830316 978010
Loes.Wijnen@wur.nl

Begeleiding Wageningen Universiteit:
René van der Duim

Begeleiding de Volkskrant:
Nell Westerlaken

de Volkskrant

Index

1. Introductie	3
2. Biodiversiteit	4
3. Natuur en toerisme	5
<i>Bonaire Marine Park, Nederlandse Antillen</i>	6
4. De bijdrage van toerisme aan natuurbescherming.....	8
4.1 Juridische en politieke middelen	8
Gebieden beschermen	8
4.2 Economische middelen	9
Betalen voor toegang / gebruik faciliteiten beschermd gebied.....	9
Toeristische activiteiten en voorzieningen in beschermd gebied.....	10
Toeristenbelastingen	10
Donaties.....	11
4.3 Sociale middelen	11
Informatievoorziening	11
Betrokkenheid van lokale bevolking.....	11
Vrijwilligerswerk	12
(Vrijwillige) verbeteringen vanuit de toeristische industrie.....	12
<i>Conservancies, Namibië</i>	13
5. Risico's	15
5.1 De waarde van natuur.....	15
5.2 Natuurbescherming buiten beschermde gebieden.....	15
5.3 Kwetsbaarheid	16
<i>Oulanka Nationaal Park, Finland</i>	16
6. Nieuwe financieringsmethoden	18
6.1 Betaling voor Ecosysteemdiensten (PES).....	18
6.2 Trust funds	19
7. Conclusie	21
8. Voornaamste bronnen	22
9. Referenties	23

1. Introductie

“Het Nationaal Park Weerribben-Wieden heeft het ‘Certificaat voor duurzaam toerisme in beschermde gebieden’ gekregen. Het park krijgt de erkenning voor de manier waarop bedrijven, overheden en natuurorganisaties die bij het gebied betrokken zijn met elkaar samenwerken. Egbert Beens van Staatsbosbeheer, een van de beheerders van het park, is trots. ‘Het is erkenning voor vele jaren werk in het gebied. Er komen hier elk jaar een miljoen bezoekers naartoe, dus dan moet je goed kijken waar al die mensen verblijven. We hebben routes uitgezet om de bezoekers te sturen. Eigenlijk zonder dat ze het in de gaten hebben, worden ze naar bepaalde gedeelten van het park gemanoeuvreed.’ Een voorbeeld daarvan is een houten uitkijkpost aan de rand van het gebied, van waar je goed de watervogels kunt bekijken. ‘Mensen kunnen de dieren vanuit hier goed zien, zonder dat ze schade berokkenen aan de natuur.’ Niet eerder kwam een Nederlands natuurgebied in aanmerking voor zo'n certificaat van de Federatie EUROPARC.” – De Volkskrant¹

Het Nationaal Park Weerribben-Wieden weet recreatie en natuurbescherming goed te combineren. Dit is elders echter nog lang niet altijd het geval. Hoewel toerisme in de jaren '50 nog werd gezien als de 'schone industrie', staan sinds de jaren '70 voornamelijk de negatieve effecten ervan in de schijnwerper.² Toeristen hebben inderdaad altijd effect op de sociale en natuurlijke omgeving van hun vakantiebestemming. Toch laat bovenstaande voorbeeld zien dat de relatie tussen natuur en toerisme niet altijd negatief hoeft te zijn. Sinds de jaren '90 is meer aandacht voor hoe toerisme een positieve, duurzame bijdrage kan leveren.³

De Weerribben

Welke methoden en strategieën kan toerisme precies toepassen om bij te dragen aan natuurbescherming? Deze vraag zal hieronder uitgebreid worden behandeld. Daarbij wordt eerst gekeken naar wat natuur (of eigenlijk biodiversiteit) precies is, gevolgd door de tegenstrijdige relatie tussen natuur en toerisme. Vervolgens wordt systematisch uitgelegd hoe toerisme kan bijdragen aan natuurbescherming. De risico's die natuurbescherming middels toerisme met zich meebrengt worden hierna genoemd. Ten slotte worden twee innovatieve financieringsmethoden behandeld, die wellicht in de toekomst ertoe leiden dat toerisme een nog betere bijdrage kan leveren aan natuurbescherming. Tussendoor worden bovendien drie succesvolle voorbeelden behandeld. Hieruit wordt goed duidelijk wat de mogelijkheden, kansen en problemen zijn en hoe daarmee omgegaan kan worden.

2. Biodiversiteit

Waarom verdient de natuur het om beschermd te worden? Met het woord natuur worden meestal planten en dieren bedoeld. Hoewel specifieke bedreigde planten en dieren bescherming inderdaad goed kunnen gebruiken, is het wereldwijd van groter belang de algehele biodiversiteit op aarde te beschermen. Biodiversiteit verwijst naar alle variëteiten van leven op aarde. Het gaat om alle verschillende planten en dieren die in het water en op het land voorkomen, maar ook om hun leefomgeving. Deze verscheidenheid valt in te delen in drie groepen: genen, soorten en ecosystemen. Het eerste verwijst naar de genetische variatie *binnen* bepaalde soorten planten en dieren, het tweede naar variatie *tussen* soorten. Variatie in ecosystemen duidt op organismen en hun fysieke leefomgeving, zoals oceanen, savannes en regenwouden.^{4,5} Deze grote natuurlijke variatie op aarde levert de mens veel nuttige diensten, onder andere:

- Voedsel- en brandstofvoorziening
- Voorziening van onderdak en bouwmaterialen
- Zuivering van lucht en water
- Afbraak van afval
- Stabilisatie van het klimaat
- Productie en hernieuwing van vruchtbare grond
- Bestuiving van planten
- Culturele en esthetische voordelen
- Vermogen tot aanpassen bij veranderingen⁶

Biodiversiteit levert dus tastbare producten op die bruikbaar zijn voor de mens, maar het houdt ook belangrijke ecologische processen in balans en biedt de mens mogelijkheden op gebied van educatie, spiritualiteit en recreatie.⁷

Vermindering van biodiversiteit vormt een bedreiging voor de mens. Het kan alle bovengenoemde basale ecosysteemdiensten in gevaar brengen.⁸ Een voorbeeld hiervan is de monocultuur in de bananenproductie. Op hetzelfde stuk grond wordt steeds hetzelfde gewas verbouwd, terwijl andere planten en dieren met bestrijdingsmiddelen worden weggehouden. Het gevaar hierbij is dat een ziekte in een klap een volledige plantage kan vernielen. Door meerdere soorten bananen en andere gewassen te verbouwen wordt dit risico beter gespreid.⁹

Bananenplantage, Costa Rica

Wanneer slechts een paar organismen verdwijnen, kan een heel ecosysteem uit balans raken. Andersom kan een kleine verandering in een ecosysteem, zoals een rivier die een andere loop krijgt, veel invloed hebben op de organismen in dit ecosysteem.¹⁰ De International Union for Conservation of Nature (IUCN) stelt jaarlijks een 'rode lijst' met bedreigde soorten op. In 2009 bleek dat 21% van alle zoogdieren, 37% van alle zoetwatervissen en zelfs 70% van alle planten die bekend zijn in de wereld bedreigd worden met uitsterven.¹¹ Bescherming van biodiversiteit is daarom van groot belang. Hoewel de term natuur wellicht niet de hele lading van biodiversiteit dekt, is de term 'biodiversiteitbescherming' vrij ongebruikelijk. Daarom zal hierna voor het gemak toch over 'natuurbescherming' worden gesproken.

3. Natuur en toerisme

Biodiversiteit zal voor de meeste toeristen niet veel betekenen. Natuur spreekt hen waarschijnlijk al meer aan, zeker als het gaat om bijzondere dieren of unieke planten. Maar het belangrijkste voor toeristen zijn, veel breder, de mooie landschappen. Toeristen kiezen meestal een bestemming omdat ze daar een aantrekkelijke omgeving verwachten. Ze kiezen voor de kust om te zwemmen en te zonnen, voor de bergen om te klimmen en te skiën, voor het oerwoud om spannende en interessante tochten te maken. Zeker Westerse toeristen gaan op zoek naar fraaie natuurlijke omgevingen, die ze missen in hun dagelijkse omgeving.

Dat wil overigens niet zeggen dat alle toeristen verlangen naar 'puur natuur'. De meeste willen een bepaalde mate van comfort, met goede infrastructuur en voorzieningen in de buurt. Maar ze zullen wegblijven van bestemmingen die vervuild of beschadigd zijn geraakt. Een gezonde natuurlijke omgeving, met evenwichtige ecosystemen, speelt een grote rol. Voor de toeristische sector is het daarom essentieel de natuur geen schade te berokkenen.

Toch is vaak juist de komst van toerisme een bedreiging voor de natuur. Zowel de toeristische industrie als de individuele toeristen kunnen op allerlei terreinen een negatieve invloed uitoefenen.¹² Zo wordt de **bodem** bebouwd met toeristische accommodaties en infrastructuur zoals vliegvelden. Op deze plaatsen is geen ruimte voor natuur om te overleven. Waar toeristen steeds dezelfde routes lopen, krijgt erosie bovendien meer kans.^{13, 14}

De komst van toeristen vergroot ook de vraag naar en de vervuiling van **water**. Zwembaden en golfbanen verbruiken veel water waardoor elders tekorten kunnen ontstaan. Het lozen van afval, brandstoffen en menselijke uitwerpselen kan water onbruikbaar om te drinken of in te zwemmen en schade toebrengen aan de organismen die erin leven.^{15, 16, 17}

Tijdens tochten door de natuur worden **planten** vaak vertrapt of overreden. Dit brengt schade toe aan de natuurlijke begroeiing en maakt dat de omgeving minder 'natuurlijk' overkomt. Ook het aanraken en afbreken van koraal door duikers is schadelijk voor deze natuurlijke zeevering en de dieren die er leven.¹⁸

Jagen en vissen vormen de grootste directe bedreiging voor **dieren**, maar zelfs alleen de aanwezigheid van mensen kan hun activiteiten al verstoren. Dit kan komen door geluidsoverlast van voertuigen, maar ook doordat toeristen bijvoorbeeld te dicht bij nesten van watervogels komen. Indirect kan de aantasting van ecosystemen veel invloed hebben op bepaalde diersoorten: als bepaalde planten door menselijk toedoen verdwijnen, zullen de dieren die van deze planten leven wegtrekken of sterven.¹⁹

Gemotoriseerde vervoermiddelen die toeristen gebruiken om hun bestemming te bereiken, zoals vliegtuigen, auto's en bussen, stoten gassen uit die hoogstwaarschijnlijk bijdragen aan veranderingen van het **klimaat**. Ook kunnen uitlaatgassen en fijnstof leiden tot smog, wat schadelijk is voor de gezondheid.^{20, 21, 22}

Door bebouwing, vervuiling en andere beschadigingen (bijvoorbeeld het krassen van namen in bomen) kan het **landschap** zijn esthetische aantrekkelijkheid verliezen. Natuurlijke landschappen worden aangetast door de zichtbaarheid van mensen en menselijke activiteiten.²³

Andere sectoren, zoals zware industrie en intensieve landbouw, hebben ook een negatieve invloed op natuur; toerisme is zelden de enige boosdoener. Echter, door vervuiling, 'verkeerd' menselijk gedrag en (overmatig) gebruik van natuurlijke hulpbronnen zijn de toeristische industrie en de toeristen zelf mede verantwoordelijk. Zeker op lokaal niveau kunnen zij veel schade aanrichten.²⁴

Overvloedig veel toeristen

Toch ontstaat meer en meer het idee dat toerisme ook een positieve bijdrage kan leveren aan natuurbescherming. Juist omdat toeristen graag naar bijzondere natuurlijke gebieden gaan, hebben ze er zelf veel baat bij deze in stand te houden. In het volgende hoofdstuk wordt uitgelegd welke middelen en methoden daarvoor beschikbaar zijn.

Bonaire Marine Park, Nederlandse Antillen

“De onderwaterwereld van Bonaire biedt een thuis aan een grote verscheidenheid vissoorten. In de kristalheldere wateren rondom het eiland zwemt een aantal kleurrijke exemplaren, zoals papegaaivissen, maanvissen, sergeant-majours en vlindervissen. Behalve vis zijn er ook zeeschildpadden, roggen en zeekomkommers te zien. Wie echt geluk heeft, spot zelfs een walvishaai, een groep dolfijnen of een Mantarog. Kortom, zeeleven in overvloed rond Bonaire.”²⁵ – Toerisme Bonaire

Het Caribische eiland Bonaire is vrijwel volledig omringd door koraalriffen. De onderwaterwereld heeft daarom veel te bieden. Het trekt jaarlijks vele bezoekers en is vooral populair onder duikers. Omdat het eiland in grote mate afhankelijk is van toerisme, is het belangrijk dat de natuur geen schade oploopt.^{26 27}

Vanaf 1979 is daarom werk gemaakt van mariene natuurbescherming, met een driejarig project gefinancierd door de Nederlandse tak van het Wereld Natuurfonds (WWF). Tijdens dit project werden meerboeien geplaatst waaraan boten kunnen aanleggen, zodat hun ankers het koraal niet beschadigen. Ook werden brochures met informatie verspreid. Aan het eind van het project was er echter geen manier gevonden het park op andere wijze te financieren, waardoor het management niet kon worden betaald en de activiteiten rond natuurbescherming zo goed als stil kwamen te liggen.^{28 29}

Om het park nieuw leven in te blazen ontstond het idee om bezoekers te laten betalen. Elsmarie Beukenboom, directeur van Stichting Nationale Parken Bonaire (STINAPA), vertelt: ‘Iemand kwam op het idee de toeristen te belasten, maar daar ontstond veel weerstand tegen. Het Amerikaanse duiktijdschrift *Skin Diver Magazine* dreigde met een algehele boycot van Bonaire. Daar waren we wel van geschrokken. Maar in 1991 trokken we toch de stoute schoenen aan – en er kwam geen enkel protest.’^{30 31} In dit jaar werd een betalingssysteem geïntroduceerd waarbij alle duikers US\$ 10 per jaar moeten betalen om te kunnen duiken rond Bonaire. De reactie van duikers was erg positief; de meesten waren blij bij te kunnen dragen aan het behoud van de natuur. In 1991 werden ook een manager en vier *rangers* aangesteld. In 1999 werd de kust rond Bonaire officieel een nationaal park.³²

Het management en onderhoud van het nationaal park wordt vrijwel volledig gefinancierd door de bijdrage van toeristen. Deze bijdrage werd in 2005 verhoogd tot US\$ 25 voor duikers en US\$ 10 voor andere gebruikers, en kreeg de naam *nature fee*. De opbrengsten hiervan worden ook gebruikt om het andere nationaal park van het eiland (Washington Slagbaai Nationaal Park) te onderhouden. Beukenboom: ‘Uit haalbaarheidsonderzoeken blijkt dat toeristen zeker bereid zijn te betalen voor natuurbescherming. De bereidheid te betalen neemt pas af bij US\$ 75.’^{33 34} Dit bedrag is overigens opvallend hoog – meestal zijn toeristen niet bereid veel te betalen.³⁵ Waarschijnlijk zijn duikers zich meer dan gemiddeld bewust van de noodzaak van natuurbescherming, en daardoor bereid meer te betalen.

De opbrengsten van de *nature fees* waren in 2008 ongeveer €750 000, genoeg om de operationele kosten van het park te dekken.³⁶ De financiële prognose voor het volgende jaar wordt gebaseerd op het verwachte aantal toeristen en de opbrengsten daarvan. ‘Voor de begroting van 2010 moeten we veel korten, doordat we minder toeristen verwachten vanwege de economische crisis.’ Verdere inkomsten komen van zeiljachten die betalen om aan te leggen aan de meerboeien, van fondsen en van donaties. Het salaris van educatiecoördinator wordt betaald door de overheid. ‘De inkomsten leveren genoeg voor de basiselementen van het beheer van de park, maar ze zijn niet toereikend om te groeien,’ aldus Beukenboom.^{37 38}

Het betalingssysteem van de nationale parken op Bonaire is een van de beste en meest aangehaalde voorbeelden ter wereld hoe toerisme een rechtstreekse bijdrage levert aan natuurbescherming. Beukenboom kan dit wel verklaren. ‘Op Bonaire is natuurbescherming begonnen vanuit het volk, en dat werkt beter dan wanneer het van bovenaf wordt opgelegd. Over het algemeen zijn duikers zich ook bewust van natuurbescherming, het hoeft hen niet vanaf nul uitgelegd te worden. Vanaf 1991 is het park continu deugdelijk beheerd, er zijn goede faciliteiten, ondersteunende wetgeving en financiering.’ Op Bonaire >>

blijken de omstandigheden haast ideaal; velen hebbener baat bij de natuur te beschermen en zijn dus bereid hier aan mee te werken. Juist daarom blijkt het betalingssysteem voor toeristen op Bonaire goed te werken.³⁹

Ondanks het effectieve management blijven er bedreigingen bestaan. Een daarvan is de verbleking van het koraal, door stijging van de watertemperatuur. Dit proces wordt veroorzaakt door klimaatveranderingen, en maakt dat het koraal minder aantrekkelijk wordt voor toeristen. Verder is er sprake van overbevissing, problemen rond bebouwing aan de kust en verrijking van voedingsstoffen doordat riolering vaak rechtstreeks in zee terecht komt. Beukenboom vertelt: 'Op Bonaire ligt het koraal heel dicht aan de kust, je kunt het vanaf het strand zo zien. Alles wat er op het eiland gebeurt heeft daardoor rechtstreeks effect op het koraal.'⁴⁰

Aan de meeste problemen valt iets te doen, legt Beukenboom uit. Zo maakt overheid in 2010 een begin met het aanleggen van een waterzuiveringsinstallatie, zodat afvalstoffen niet langer in het zeewater terecht komen. Alleen het probleem van klimaatveranderingen is moeilijk aan te pakken. 'Bonaire kan een steentje bijdragen om klimaatsveranderingen te beperken, maar kan het probleem niet oplossen.'⁴¹

Beukenboom erkent dat ook een toename van het aantal toeristen een bedreiging kan vormen voor het natuurbehoud. Al in 1993 werd een onderzoek uitgevoerd waarin getest werd of de combinatie van natuurbehoud en economische steun van toerisme op lange termijn mogelijk zou blijven zonder dat de natuur er schade van zou ondervinden. Hieruit bleek dat er grenzen bestaan aan ecologische belasting. Omdat duikers vaak in een relatief klein gebied blijven zwemmen, komt het koraal rond deze plekken het meest onder druk. Door bepaalde locaties tijdelijk af te sluiten voor duikers krijgt het koraal tijd om te herstellen, maar de onderzoekers benadrukken dat dit slechts een verspreiding van de druk is en geen oplossing. De beperking van het aantal duikers lijkt dus belangrijk om het koraal in stand te houden. Tot nu toe bestaat er echter geen begrenzing aan het aantal bezoekers voor Bonaire, of het aantal duikers dat wordt toegelaten in het park.^{42 43}

Ook de kwetsbaarheid van de toeristische sector is een bedreiging. 'Na orkaan Lenny [in 1999] ging het gerucht dat het koraal van Bonaire beschadigd was. Dit was niet het geval, maar het heeft wel meer dan een jaar geduurd voor het toerisme weer op het oude peil was,' zegt Beukenboom.

4. De bijdrage van toerisme aan natuurbescherming

Voor de toeristische sector zijn er allerlei mogelijkheden om bij te dragen aan natuurbescherming. Hiervoor lijkt ecotoerisme de beste kansen te bieden. Ecotoerisme kent echter geen vaste definitie (zie box 1), het heeft slechts een marginaal marktaandeel en andere soorten van toerisme, inclusief massatoerisme, kunnen ook een bijdrage leveren.⁴⁴ Hierna wordt daarom verder niet specifiek op ecotoerisme gefocust.

Box 1. Ecotoerisme^{45 46 47 48 49}

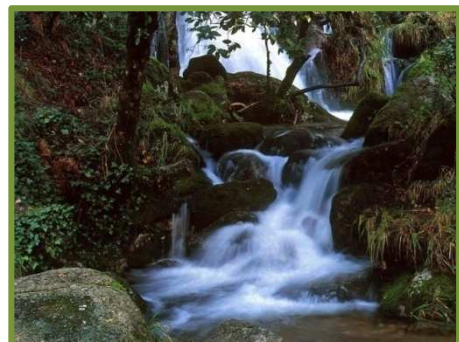
Over de term ecotoerisme bestaat veel onduidelijkheid. Is het een vorm van alternatief toerisme, is het een synoniem voor verantwoord of duurzaam toerisme? Doordat er geen definitie bestaat waar iedereen het over eens is, kan elke vorm van toerisme waarin ook maar iets groens voorkomt al ecotoerisme worden genoemd. Verschillende wetenschappers hebben wel een poging gedaan om ecotoerisme te definiëren. De belangrijkste punten hierin zijn dat het verantwoord toerisme is, dat geen schade toedient aan de lokale gemeenschap en natuurlijke omgeving, en waarbij de toeristen en de lokale bevolking meer begrip krijgen voor het belang van natuurbescherming. Soms wordt toegevoegd dat ook een positieve (financiële) bijdrage moet worden geleverd, wat een stap verder gaat dan alleen voorkomen van schade. Misschien wel de meest geaccepteerde definitie komt van The International Ecotourism Society (TIES): “Verantwoord reizen naar natuurlijke gebieden, wat de omgeving beschermt en het welzijn van de lokale bevolking verbetert”. Zo bekeken biedt ecotoerisme inderdaad veel mogelijkheden bij te dragen aan natuurbescherming. In de praktijk worden echter een bezoek aan de dierentuin of een jeepsafari ook onder ecotoerisme geschaard. Waakzaamheid blijft dus geboden: niet alles wat geadvertiseerd wordt als ecotoerisme, draagt daadwerkelijk bij aan natuurbescherming.

Er zijn veel partijen die natuurbescherming via toerisme kunnen bevorderen. Structurele natuurbescherming is niet te realiseren via kortstondige projecten – planning voor de lange termijn is noodzakelijk. Hierin spelen touroperators, de overheid, vervoermaatschappijen, reisleiders, de lokale bevolking, ngo’s en de individuele toeristen allemaal een belangrijke rol. Vaak is een goede samenwerking tussen deze partijen een belangrijke voorwaarde voor succes. De middelen die zij hiervoor hebben zijn in te delen in drie categorieën: juridisch-politiek, economisch en sociaal. Hieronder volgt een overzicht van activiteiten die wereldwijd door alle verschillende groepen en personen worden ondernomen, ingedeeld naar categorie en met elk een kort voorbeeld hoe dit wordt toegepast in de praktijk. De focus ligt hierbij op zaken die daadwerkelijk een positieve bijdrage leveren; activiteiten die negatieve effecten proberen te verminderen zijn niet in de lijst opgenomen. Het compenseren van de CO₂-uitstoot van vliegvluchten door aanplanting van bomen staat er daarom niet bij.

4.1 Juridische en politieke middelen

Gebieden beschermen

Het Peneda-Gerês Nationaal Park in Portugal kent eiken, elzen, taxussen en brem, afgewisseld met veengronden en moeras. Het is het leefgebied van allerlei dieren, waaronder wolven, de steenarenden, otters en moerasparelmoervlinders. Voor toeristen zijn twee wandelpaden uitgestippeld en er zijn verschillende campings en een hostel in het gebied. De status als nationaal park maakt dat het gebied goed beschermd wordt, terwijl toeristen kunnen blijven genieten van de bijzondere omgeving.^{50 51}

Peneda-Gerês Nationaal Park, Portugal

Een wereldwijd toegepaste methode om natuur te beschermen is het creëren van een nationaal park of werelderfgoed. Vaak heeft de nationale overheid hiervoor de autoriteit, soms ook supranationale organisaties zoals Unesco. IUCN heeft een overzicht gemaakt van de verschillende categorieën in gebiedsbescherming (zie box 2). Door een gebied als beschermd te definiëren ontstaan er veel mogelijkheden de schadelijke invloeden van toerisme te voorkomen of beperken. Zo kan ervoor gekozen worden slechts een beperkt aantal bezoekers toe te laten, waardoor hun impact klein blijft. Ook kan het park in zones worden opgedeeld, met verschillende gradaties van toegankelijkheid. In sommige beschermde gebieden is betreding alleen mogelijk onder leiding van een officiële gids. Er bestaan ook gebieden die zo kwetsbaar zijn dat ze volledig afgesloten worden voor toeristen. In de omgeving van beschermde gebieden gelden soms strengere regels dan elders over bebouwing en landgebruik, zodat er een soort bufferzone rond het gebied ontstaat.^{52, 53, 54, 55}

Gebieden die een beschermde status krijgen, worden vaak bewoond. Een van de grootste problemen met gebiedsbescherming is de vraag wat er met deze mensen moet gebeuren. De dominante opvatting is dat menselijke aanwezigheid schadelijk is voor de natuur en dat deze mensen dus moeten verdwijnen uit dit gebied. Uit onderzoek naar nationale parken rond de Congorivier bleek dat daar tot 2002 in totaal zo'n 120 000 mensen verplicht hebben moeten verhuizen. Niet alleen kleven daar ethische bezwaren aan, het komt de natuurbescherming ook niet altijd ten goede. Deze mensen moeten een nieuw bestaan opbouwen in gebieden waar al veel mensen wonen, waardoor de natuur buiten de parken sterker onder druk komt te staan. Ook gaan ze vaak terug naar hun oude woongebied om te jagen of om een bezoek te brengen aan plaatsen met religieuze of emotionele waarde.⁵⁶

De lokale bevolking kan ook een bijdrage leveren aan duurzaam beheer van een beschermd gebied, aangezien zij erg bekend zijn met deze omgeving. Door (bepaalde delen van) het gebied voor hen toegankelijk te houden, kunnen er mogelijkheden ontstaan voor verbetering op zowel ecologisch als sociaal vlak.

Een ander gevolg van een gebied als nationaal park of werelderfgoed benoemen, is dat het gebied ook aantrekkelijker wordt voor toeristen. Immers, een dergelijke benoeming geeft aan dat in dit gebied iets interessants of unieks te zien is. Er dient daarom rekening gehouden te worden met een toename van het aantal bezoekers. Goed parkmanagement is dan onontbeerlijk om te voorkomen dat de natuur wordt aangetast.⁵⁷

Box 2. Categorieën beschermde gebieden⁵⁸

- 1.a Natuurreservaat: strenge bescherming, vrijwel uitsluitend toegankelijk voor wetenschappelijk onderzoek
- 1.b Wildernis: bescherming van onbewoonde, ongewijzigde wildernis
2. Nationaal park: bescherming van ecosystemen, preventie van exploitatie en facilitatie van recreatie
3. Natuurmonument: bescherming van specifieke, zeldzame en unieke natuurlijke kenmerken
4. Habitat/soorten-management: behoud van leefgebieden of soorten door management interventie
5. Beschermde landschap: bescherming van landschap met significante esthetische, ecologische of culturele waarde
6. Natuurlijk-bronnengebied: management van gebied ter bescherming van biodiversiteit, gelijktijdig met duurzaam gebruik van natuurlijke hulpbronnen.

4.2 Economische middelen

Betalen voor toegang / gebruik faciliteiten beschermd gebied

Bezoekers van Nationaal Park De Hoge Veluwe moeten toegang betalen om naar binnen te kunnen. Dit kan bij elk van de drie ingangen die het park heeft. Deze entreegelden (€7,- voor volwassenen) leveren de belangrijkste financiële bijdrage: van de €5 miljoen omzet die het park jaarlijks maakt is 80% afkomstig uit entreegelden. Auto's kunnen geparkeerd worden op parkeerplaatsen bij de ingangen voor €2,50 per dag. In het park kunnen gratis fietsen worden gebruikt.^{59, 60, 61}

Het komt regelmatig voor dat toeristen moeten betalen voor toegang tot een (streng) beschermd gebied. De opbrengsten hiervan kunnen uitstekend worden gebruikt om het gebied te onderhouden. Op sommige locaties kan bij de ingang van het gebied worden betaald, maar op andere kan dat niet eenvoudig, zoals bij mariene parken. In zulke gevallen kunnen bezoekers vooraf een vergunning kopen, die ze bij zich moeten hebben als ze zich in dit gebied begeven.^{62, 63, 64}

Vaak reflecteren de toegangsprijzen niet de marktwaarde. Toeristen zijn veelal bereid meer te betalen dan de huidige prijzen, zeker wanneer ze weten dat het geld wordt besteed aan het gebied dat ze bezoeken. Sommige beschermde gebieden hebben een gedifferentieerd prijssysteem, waarbij bijvoorbeeld de lokale bevolking minder betaalt dan buitenlandse toeristen. Zodoende wordt hen de toegang tot bijzondere gebieden in hun eigen omgeving niet ontzegd door te hoge kosten. Er moet vooraf wel onderzocht worden of de kosten van het introduceren en onderhouden van een toegangssysteem opwegen tegen de verwachte baten; voor kleine, afgelegen parken is dit soms niet de moeite waard.^{65, 66, 67}

Naast toegang moeten toeristen soms betalen voor bepaalde activiteiten, zoals jagen, vissen, duiken, zeilen of bergbeklimmen. Ook voor het gebruik van sommige faciliteiten worden soms kosten in rekening gebracht, bijvoorbeeld parkeerplaatsen, campings en bezoekerscentra.^{68, 69, 70}

Toeristische activiteiten en voorzieningen in beschermde gebieden

In de beschermde gebieden van Kwazulu-Natal in Zuid Afrika werd in 1999 29% van het inkomen verdiend door middel van toeristische faciliteiten. Dit zijn onder andere lodges, campings, winkels, restaurants, ritjes en verhuur van materialen. Erg succesvol is de cruiseboot, die plaats biedt aan 80 personen, waarmee trips van anderhalf uur worden georganiseerd. De investering hiervoor was in slechts 9 maanden terugverdiend.⁷¹

Exotische bloem in Kwazulu-Natal

Het management van beschermde gebieden kan ervoor kiezen de bezoekers bepaalde activiteiten en faciliteiten aan te bieden. Hierbij valt te denken aan excursies, restaurants, hotels en verkoop van souvenirs. De winst die hiermee gemaakt wordt, kan worden geïnvesteerd in het gebied. Omdat het personeel van beschermde gebieden vaak geen specifieke commerciële kennis heeft, kan er ook voor gekozen worden dergelijke voorzieningen uit te besteden aan de private sector. Deze kan zich vaak beter aanpassen aan veranderingen in de markt. Uitbaters van toeristische voorzieningen betalen hiervoor een vast bedrag of percentage van het inkomen aan het management van het gebied. Ze dienen bovendien te voldoen aan een aantal regels die voorkomen dat de natuur wordt aangetast door de onderneming. Het is van belang dat een goede balans bestaat tussen de behoeftes van de gasten en natuurbescherming, zodat organisaties niet in de verleiding komen regels te overtreden om meer winst te behalen.^{72, 73, 74}

Naast beschermde gebieden die eigendom zijn van de overheid, zijn er ook particuliere wildreservaten. De eigenaars van deze reservaten verdienen geld aan de toeristen die er komen om de bijzondere natuur (vooral de dieren) te aanschouwen. Ze zijn er dus bij gebaat de natuur hier te beschermen. Particuliere wildreservaten leveren daardoor een grote bijdrage aan het behoud van biodiversiteit.⁷⁵

Toeristenbelastingen

Het eiland Palau in Micronesië kende al een belasting van US\$ 20 die toeristen dienden te betalen bij vertrek. Vanaf november 2009 komt hier een bedrag van US\$ 15 bij op. Deze zogenaamde *green fee* komt geheel ten goede aan het beheer van de vier beschermde gebieden van Palau. De wetgeving die dit mogelijk maakt is gecreëerd in het kader van het voornemen van Micronesië minimaal 30% van de kusten en 20% van het land te beschermen in het jaar 2020.^{76, 77}

De overheid kan toeristen belastingen opleggen, bijvoorbeeld bij aankomst in het land of als onderdeel van de prijs voor een hotelovernachting. De opbrengsten kunnen gebruikt worden voor

natuurbescherming. Dit heeft als voordeel dat geld eenvoudig, op nationaal niveau en over de lange termijn geïnd kan worden. Ook kan dit geld worden besteed aan gebieden die het op dat moment het hardst nodig hebben; het is niet rechtstreeks verbonden aan een bepaald gebied. Daar staat tegenover dat het moeilijk kan zijn politieke steun te vinden om dergelijke belastingen te introduceren. Het geld dat bestemd is voor natuurbescherming wordt bovendien soms toch voor andere doeleinden gebruikt, wat niet altijd goed valt te controleren. Verder lijkt het oneerlijk dat toeristen die geen natuurgebieden bezoeken toch moeten bijdragen aan het onderhoud ervan.^{78 79 80}

Donaties

De Britse reisorganisatie Steppes Discovery heeft als missie natuur te beschermen via *wildlife*-toerisme. De reizen die zij organiseren leveren altijd een bijdrage aan lokale, nationale of internationale natuurbeschermers. Zo leveren de reizen naar Indonesië om orang-oetans te zien zo'n US\$ 30.000 per jaar op voor de Orangutan Foundation. In totaal heeft het bedrijf sinds 1997 bijna US\$ 1,5 miljoen gedoneerd aan natuurbescherming.^{81 82}

Individuele donaties zijn een eenvoudige manier geld op te halen voor natuurbeschermingsprojecten, omdat ze niet rechtstreeks gerelateerd zijn aan projectvoorstellen en deadlines en ze naar eigen inzicht van het management kunnen worden besteed. Toeristen kunnen direct een bedrag doneren als ze een project bezoeken of via 'vrienden van het park'-structuren, waarbij regelmatig een donatie wordt gedaan. Toeristen zijn het meest bereid geld te geven als ze zelf kunnen zien wat ermee gebeurt. Probleem is wel dat donaties geen betrouwbare inkomsten bieden op de lange termijn.^{83 84}

Donatiebox

Ook de toeristische industrie levert soms een financiële bijdrage aan natuurbescherming, variërend van een paar cent per boeking tot honderden euro's per klant. Vaak doneren bedrijven aan projecten die aantrekkelijk zijn voor toerisme. Ook kunnen ze in rustige periodes andere middelen beschikbaar stellen, zoals ontmoetingsruimtes, computers, technisch advies en assistentie bij fondsenwerving.^{85 86 87 88}

4.3 Sociale middelen

Informatievoorziening

Rond de Galapagoseilanden in Zuid Amerika biedt Lindblad Expeditions leerzame cruises aan. Omdat zij hier al meer dan 40 jaar werken, kennen ze het gebied uitstekend. Tijdens de cruises zijn ervaren natuurkenners aanwezig die de gasten zo veel mogelijk vertellen over de unieke natuur van deze eilanden.^{89 90}

Als toeristen begrijpen wat het belang is van beschermde gebieden en te horen krijgen wat gewenst gedrag is in zo'n gebied, leren ze de natuur beter waarderen en neemt wangedrag af. Dergelijke informatie kunnen bezoekers leren van bordjes, reisgidsen, internet of in bezoekerscentra, maar vooral goed opgeleide gidsen spelen een belangrijke rol. De juiste informatie op het juiste moment maakt de ervaring voor de toerist tevens waardevoller. Of dergelijke kortstondige educatie ook gedrag op lange termijn verandert is echter niet helemaal zeker.^{91 92 93 94 95}

Betrokkenheid van lokale bevolking

Eind jaren '90 werd in drie nationale parken in Uganda 20% van de toegangsgelden toebedeeld aan de lokale bevolking. Met de opbrengsten hiervan werden in totaal 21 scholen, 4 klinieken, een brug en een weg gebouwd. De conflicten tussen het management van het park en de lokale

gemeenschappen werden minder en deze laatste groep waardeerde de voordelen van het wonen naast een nationaal park.⁹⁶

Het betrekken van de lokale bevolking bij natuurbescherming is cruciaal. Wanneer zij leren dat toeristen bereid zijn grote afstanden te reizen en geld te spenderen om unieke natuur te bezichtigen, ontstaan er meer begrip en bereidheid er voorzichtig mee om te gaan. Als zij voor hun levensonderhoud afhankelijk zijn van de natuur, is het noodzakelijk hen alternatieven te bieden. Er kunnen mogelijkheden ontstaan geld te verdienen door bijvoorbeeld als gids voor toeristen te werken of een lodge op te zetten, waardoor schadelijke activiteiten als hout kappen en stropen niet langer nodig zijn. Zij worden gemotiveerd de natuur te behouden als zij hier belang bij hebben voor hun levensonderhoud.^{97, 98, 99}

Het komt ook voor dat de lokale bevolking juist het voortouw neemt in promotie van meer duurzaam toerisme. Waar grote projectontwikkelaars plannen maken voor toeristische accommodaties, kunnen lokale actiegroepen protest aantekenen. Zij vrezen dat hun watervoorziening gevaar loopt, dat het landschap wordt vernield of dat ze niet langer toegang kunnen krijgen tot bepaalde gebieden. Door dergelijke protesten kan de overheid besluiten een gebied te beschermen. De lokale bevolking draagt zo dus bij aan natuurbescherming.¹⁰⁰

De betrokkenheid van de lokale bevolking is niet alleen noodzakelijk maar ook wenselijk. De reeds bestaande manieren van transport, accommodatie, kunstvormen en voedselbereidingen kunnen ook bruikbaar en interessant zijn voor toeristen, zelfs als zij in eerste instantie vooral in natuur geïnteresseerd zijn. De betrokkenheid van de lokale bevolking maakt de ervaring voor de toerist rijker.¹⁰¹

Vrijwilligerswerk

Via SIW Internationale Vrijwilligersprojecten kunnen geïnteresseerden vrijwilligerswerk in het buitenland doen op sociaal en ecologisch vlak. Zo kan men in Indonesië meewerken aan een project om de kust te beschermen door het planten van mangrovebossen. Dit project bestaat deels uit informatievoorziening voor de lokale bevolking, deels uit het daadwerkelijk aanplanten van mangroves. Andere projecten in Indonesië houden zich onder meer bezig met bescherming van zeeschildpadden, informatievoorziening over recycling van afval en het opruimen van rivieroeveren en stranden.¹⁰²

Toeristen kunnen zelf een helpende hand bieden om natuurbescherming te ondersteunen, door middel van vrijwilligerswerk. Dit kan dicht bij huis, door bij een natuurgebied in de buurt te helpen tegen kost en inwoning, maar ook verder weg. Uit een onderzoek gepubliceerd in 2009 blijkt dat het aantal vrijwilligersprojecten in het buitenland tussen 2003 en 2007 steeg met ongeveer 350%. Ruim een vijfde van al deze projecten was gerelateerd aan natuur. Er zijn allerlei reisorganisaties die vakanties aanbieden waarbij (een gedeelte van de tijd) wordt gewerkt in een lokaal natuurproject. Vaak wordt naast het fysieke werk ook een financiële donatie voor het project en de administratiekosten gevraagd, wat voor toeristen een drempel kan vormen.^{103, 104}

Vrijwilligers zetten schilpadden uit, Indonesië

(Vrijwillige) verbeteringen vanuit de toeristische industrie

In 2008 schreven de Accor hotelketen, de International Hotel & Restaurant Association en IUCN een gids over hoe hotels duurzaam gebruik kunnen maken van natuurlijke hulpbronnen. De adviezen hierin lopen erg uiteen, van het serveren van biologisch eten tot het aanbieden van informatie over natuurbescherming, van het gebruik van hout met een FSC-keurmerk tot het ondersteunen van

lokale milieuorganisaties. De gids geeft een zeer groot overzicht van praktische tips, maar de uitvoering ervan is op vrijwillige basis.¹⁰⁵

Vanuit de toeristische sector ontstaan allerlei (vrijwillige) initiatieven om de eigen invloed zo beperkt mogelijk te houden en positieve bijdrages te leveren. Het opstellen van gedragscodes, sociale jaarverslagen en onafhankelijke controle van de bedrijfsvoering behoren allemaal tot de mogelijkheden. Bedrijven in deze sector kunnen door ecolabels en –certificeringen aangespoord worden hun gedrag te verbeteren. Doordat dit veelal op vrijwillige basis gebeurt, zijn er geen sancties als bedrijven zich niet aan hun beloftes houden. Hoewel er bedrijven zijn die duurzaamheid voornamelijk gebruiken als marketinginstrument en er verder weinig mee doen, gebeurt het ook dat initiatieven die oorspronkelijk op vrijwillige basis waren uiteindelijk verplicht worden gesteld.^{106 107}

Conservancies, Namibië

“Namibië is een land van onmetelijke ruimte. Het land beschikt over een overvloedige flora en fauna, intrigerende geologische natuurverschijnselen, oogverblindende landschappen, een diversiteit aan stammen, rassen en culturen en een altijd schijnende zon.”¹⁰⁸ – Kuoni

Namibië heeft een grote aantrekkingskracht op toeristen. Het koloniale verleden van het land heeft er echter in geresulteerd dat het is achtergebleven in de ontwikkeling. Er bestaan grote economische verschillen tussen de bevolkingsgroepen. Het merendeel (65%) van de bevolking woont op het platteland en is afhankelijk van natuurlijke hulpbronnen. Door droogte en stroperij kwam de natuur in de jaren '80 sterk onder druk te staan.^{109 110 111 112}

Toen Namibië in 1990 onafhankelijk werd, werden allerlei veranderingen ten aanzien van het gebruik van natuurlijke hulpbronnen doorgevoerd. Een belangrijke stap kwam in 1996, toen een wet werd aangenomen die het gemeenschappen mogelijk maakte samen te werken in zogenaamde conservancies. Dit zijn organisaties met gekozen vertegenwoordigers die in naam van de leden van de gemeenschap beslissingen maken over het beheer van natuurlijke hulpbronnen en over de verdeling van de inkomsten verdiend aan het gebruik ervan. Frans Schepers, hoofd beschermde gebieden en bedreigde soorten van het WWF, vertelt: 'In een conservancy krijgt de lokale bevolking het beheer over de belangrijkste natuurlijke hulpbronnen. Men realiseert zich daardoor dat natuurlijke hulpbronnen een economische waarde vertegenwoordigen, en men gaat deze ook als zodanig waarderen.' Het blijkt dat als gemeenschappen het recht toebedeeld krijgen om natuurlijke hulpbronnen zelf te beheren, ze gemotiveerd raken deze ook te behouden.^{113 114 115 116 117} Het Living in a Finite Environment (LIFE) project werd opgezet door het WWF. Het project ondersteunt lokale ngo's om de conservancies te begeleiden in duurzaam natuurbeheer. Een van de belangrijkste onderdelen van dit project is de conservancies de waarde van toerisme doen inzien. WWF helpt met de ontwikkeling van joint ventures en bemiddelt tussen conservancies en grote safari-ondernemingen. De lokale bevolking verdient zo aan de aanleg en exploitatie van lodges en campings. Aan het eind van deze samenwerking, bijvoorbeeld na 15 jaar, worden de conservancies volledig eigenaar van deze bedrijven. De betrokken ngo's, die werken in nauwe samenwerking met de overheid, helpen de conservancies zelfvoorzienend te worden. Zo worden er bedrijfsplannen opgezet, beheersplannen gemaakt en wordt er personeel opgeleid. Schepers geeft een voorbeeld: 'Het WWF heeft geholpen bij het opleiden van zogenaamde *village scouts*, die ervoor voorkomen dat er gestroopt wordt en het wild tweejaarlijks wordt geteld. Daarnaast werken ze als safarigids bij een van de lodges.'^{118 119 120}

De conservancies zijn erg succesvol. In 1998 waren er pas vier conservancies, die gezamenlijk bijna US\$ 600 000 aan inkomen genereerden. In 2007 was het aantal conservancies toegenomen tot 50. Zij verdienden ruim US\$ 20 miljoen cash plus goederen en diensten ter waarde van US\$ 7 miljoen (bijvoorbeeld vlees). Meer dan de helft hiervan (US\$ 14 miljoen) werd gegenereerd door de toeristische ondernemingen. In 2009 waren 21 van de in totaal 60 conservancies volledig zelfvoorzienend. De conservancies tezamen boden toen banen aan 8000 mensen, waarvan 367 werken bij natuurbeheer. De netto bijdrage aan het nationaal inkomen bedroeg omgerekend US\$ 33 miljoen.^{121 122 123} >>

De Torra conservancy bijvoorbeeld, demonstreerde 3 jaar na de oprichting in 1998 dat toerisme bijdraagt aan verbeterd natuurmanagement. Om jachtvergunningen te verkrijgen moest de conservancy aantonen dat het gebied duurzaam gemanaged wordt: geen stroperij, controle van dieren, aanleg van drinkplaatsen, etc. De conservancy heeft inmiddels 16 banen gecreëerd, waaronder 8 managementfuncties. Sinds 2000 voorziet het in eigen onderhoud.^{124 125}

De natuur heeft zich bijzonder goed kunnen herstellen, onder andere doordat de lokale bevolking in grote mate accepteert dat de wilde dieren een positieve bijdrage aan hun bestaan leveren. De meeste soorten nemen sterk in aantal toe, waaronder bedreigde soorten als het jachtluipaard en de zwarte neushoorn. Doordat veel conservancies gezamenlijk inmiddels een aaneengesloten gebied vormen, ontstaan er weer migratiepatronen van dieren zoals die vroeger bestonden.^{126 127 128}

De conservancies functioneren goed omdat alle betrokken partijen er profijt van hebben. Ze dragen bij aan het inkomen van kleine gemeenschappen en daarmee ook aan het nationaal inkomen. De steun van hulporganisaties en de overheid versnelt het ontwikkelingsproces, waardoor snel duidelijk is geworden dat de conservancies financieel levensvatbaar zijn. Omdat het bestaan van gevarieerde en uitbundige natuur hieraan bijdraagt, is de bevolking bereid zich in te zetten voor het behoud ervan.^{129 130 131}

Een van de belangrijkste factoren die dit mogelijk heeft gemaakt is de Namibische wetgeving. Dat de lokale bevolking zelfbeschikking heeft over het gebied waar zij wonen, ook al blijft het officieel eigendom van de overheid, is zeldzaam in de wereld. Ook de bereidheid van alle betrokken partijen tot samenwerken maakt dat de conservancies in Namibië het goed doen. Gevolg is wel dat dit voorbeeld lang niet overal ter wereld te volgen is; vaak zijn landrechten anders geregeld. Toch zijn er mogelijkheden, bijvoorbeeld in Mongolië. Schepers: 'De lokale gemeenschappen daar verkeren in bijna dezelfde situatie als die in Namibië begin jaren '90. We proberen daarom de ervaring die we hebben opgedaan in Namibië ook hier toe te passen. Er is een uitwisselingsprogramma tussen beide landen opgezet en in 2008 is de eerste conservancy in Mongolië ingesteld.'^{132 133}

De conservancies kennen ook problemen. Een daarvan is een toename aan conflicten tussen mensen en dieren, zoals schade aan gewassen door olifanten en verlies van vee doordat ze worden opgegeten door wilde dieren. Hoewel in 1995 geschat werd dat deze kosten slechts 5% van de waarde van de wilde dieren zou zijn, blijkt anno 2007 dat conflicten tussen mens en dier nog steeds een belangrijke rol spelen. Er bestaan wel compensatieschema's om verlies van vee in natura te vergoeden en er wordt geëxperimenteerd met verzekeringen, maar dit biedt geen oplossingen wanneer mensen worden aangevallen.^{134 135}

Daarbij wordt het gezag van de conservancies niet altijd zonder problemen geaccepteerd door traditionele leiders en lokale bevolking. Zo werd de Salambala conservancy opgezet met steun van de plaatselijke autoriteiten, maar achtten deze laatsten het niet altijd noodzakelijk te overleggen met het bestuur van de conservancy. Zo smeeden zij bijvoorbeeld zonder overleg het plan een exotische bomenplantage te beginnen op een locatie waar veel dieren langstrekken. In dezelfde conservancy woonden vier families die weigerden te vertrekken uit het centrale natuurgebied. Dergelijke problemen over wie het gezag heeft wat te bepalen, komen vaker voor bij het opzetten van conservancies en zullen vaak op individuele basis opgelost moeten worden. Dit kan tijdrovend en ingewikkeld zijn. Doordat compromissen zullen moeten worden gesloten krijgen misschien niet alle belanghebbenden waar ze op gehoopt hadden.¹³⁶

Toenemende warmte en droogte door verwachte klimaatveranderingen vormen ook een risico. Uit onderzoek blijkt dat het aantal plant- en diersoorten in Namibië zelfs 40-50% verminderd kan zijn in het jaar 2050. Aangezien zij een belangrijk element zijn voor de toeristische sector, kan hun verdwijning leiden tot verminderde inkomsten.¹³⁷

Tot slot is het van belang dat conservancies weten dat investeren in toerisme niet altijd een goede optie is. Gebieden die weinig natuurschoon te bieden hebben zullen nauwelijks toeristen trekken. Waar de natuur erg kwetsbaar is, kunnen toeristen juist schade toebrengen. Het is belangrijk dat conservancies zich niet alleen op toerisme richten, maar ook op andere manieren inkomen genereren.

5. Risico's

Toerisme biedt veel mogelijkheden tot natuurbescherming, maar er zijn een aantal punten die risico's kunnen opleveren. Deze worden hieronder nader uitgelegd.

5.1 De waarde van natuur

Veel van de bovengenoemde manieren om natuur te beschermen via toerisme hebben te maken met geld. Dit wekt de indruk dat de waarde van natuur in geld is uit te drukken. Echter, veel milieukundigen menen dat de intrinsieke waarde van planten en dieren wordt genegeerd als deze een prijskaartje opgeplakt krijgen. Toch wordt dit impliciet vaak gedaan.¹³⁸ Omdat de natuur geen eigen stem kan inbrengen wanneer beleidsplannen worden gemaakt, proberen sommigen het belang van natuur aan te tonen door de waarde ervan expliciet te maken. Een methode om dit te doen is te onderzoeken hoeveel bezoekers bereid zijn te betalen om natuur te bezichtigen (*willingness to pay*). In de jaren tachtig werd dit berekend voor de leeuwen van het Ambosely National Park in Kenia. Hieruit bleek dat ze per stuk US\$ 27.000 per jaar waard waren. De opbrengsten van dit park zouden daardoor in theorie 50 maal hoger zijn dan wanneer hetzelfde gebied gebruikt zou worden voor landbouw. Door de waarde van natuur in geld uit te drukken kan duidelijk worden wat het belang ervan is. Dit kan worden gebruikt als instrument om invloed uit te oefenen op beleidsplannen.¹³⁹

De financiële waarde van natuur berekenen kent ook gevaren. In sommige gebieden zal de natuur bijzonder genoeg zijn om er financiële winst te kunnen maken met behulp van toerisme, maar dit is niet overal het geval. Organismen die geen sterke aantrekkingskracht hebben op toeristen, kunnen toch een belangrijke rol spelen bij het in stand houden van het gehele ecosysteem. Zij verdienen evengoed bescherming, ook al leveren ze geen geld op. Er zijn bovendien soms factoren aanwezig die meer financiële waarde hebben dan de natuur zoals aardolie of goud. Als alleen economische argumenten worden gebruikt, delft de natuur in deze gevallen het onderspit.¹⁴⁰

Dat toeristen bereid zijn te betalen voor bijzondere natuur, kan een goede stimulans zijn voor de instandhouding ervan, maar andersom is het niet zo dat natuur alleen waard is wat de toerist ervoor bereid is te betalen. Daarvoor heeft de natuur teveel andere, onmisbare functies.

5.2 Natuurbescherming buiten beschermde gebieden

Het lijkt erop dat toerisme het makkelijkst bij kan dragen aan natuurbescherming in gebieden die al een beschermd status hebben. Echter, het grootste gedeelte van de natuur op aarde wordt niet formeel beschermd. De Convention for Biological Diversity (CBD) en de Millenium Development Goals (MDGs) hebben beide tot doelstelling ten minste 10% van de ecologische regionen op aarde (in 2010) en in zee (in 2012) te beschermen. Deze ecoregionen, gedefinieerd door WWF, zijn gebieden die een bijzonder grote diversiteit aan planten, dieren en zeldzame leefomgevingen herbergen.¹⁴¹ Uit een onderzoeksrapport van het United Nations Environmental Program (UNEP) uit 2009 blijkt dat van het merendeel van de ecologische gebieden 10% of meer van het oppervlak beschermd is. Het lijkt evenwel onwaarschijnlijk dat in 2010 de doelstellingen in alle regionen worden gehaald.¹⁴² Maar zelfs als dat wel het geval is, is nog steeds ongeveer 90% van de 'belangrijke' natuur op aarde niet officieel beschermd. Hetzelfde rapport geeft aan dat een deel van de plant- en diersoorten op aarde nog altijd buiten beschermde gebieden leeft, en dat zonder goed management zelfs niet gegarandeerd kan worden dat de biodiversiteit binnen deze gebieden behouden blijft. In ontwikkelingslanden beschikken nationale parken gemiddeld over slechts 30% van het totale bedrag dat nodig zou zijn om het gebied goed te beheren.^{143, 144}

Als toerisme alleen bijdraagt aan bescherming van natuur in beschermde gebieden, wordt dus verreweg het grootste deel van de natuur op aarde over het hoofd gezien. Hoewel er zeker situaties zijn waarin toerisme wel degelijk een bijdrage levert aan natuur buiten beschermde gebieden, valt er op dit terrein ook nog veel te winnen.

5.3 Kwetsbaarheid

Toerisme is een kwetsbare sector omdat allerlei factoren er een bepalende invloed op kunnen hebben. Natuurlijke rampen, economische recessies, politieke onrust en terrorisme; de toeristische sector ondervindt er de effecten van. Zo daalden de inkomsten van toerisme op Hawaï in 2009 met 15% ten opzichte van het jaar daarvoor door de wereldwijde economische crisis.¹⁴⁵ Na de tsunami eind 2004 nam toerisme naar getroffen Aziatische landen sterk af, waardoor in het daarop volgende jaar naar schatting US\$ 3 miljard aan inkomsten werd misgelopen en zo'n 250 000 mensen hun baan verloren.¹⁴⁶

Deze fragiliteit van de toeristische sector heeft ook gevolgen voor de natuur. Eerder werd al duidelijk dat veel natuurbescherming gerealiseerd wordt door de economische bijdrage van toeristen. Als toeristen niet langer komen, vallen dus ook deze inkomsten weg. Zeker wanneer toeristen langere periodes wegblijven, wanneer bijvoorbeeld een burgeroorlog is uitgebroken, kan natuurbescherming in gevaar komen door gebrek aan financiering. Bovendien zullen mensen die niet langer werken in de toeristische sector hun brood op een andere manier moeten verdienen. De mogelijkheid bestaat dat zij dan teruggrijpen naar schadelijke praktijken zoals stropen en illegale houtkap. De kwetsbaarheid van toerisme maakt dus dat ook natuurbescherming door middel van toerisme kwetsbaar kan zijn.

Oulanka Nationaal Park, Finland

“De beroemde ‘grote berenroute’ leidt je door het mooiste landschap van Oulanka Nationaal Park. Lopen met een lichte rugzak en een goede nachtrust maken deze tocht wat aangenamer. Wanneer je je kamer uitstapt, loop je rechtstreeks de wildernis in, het thuis van beren en wolven. Wij leiden je naar de beste plekken om te fotograferen en filmen. Dit is een unieke kans om echte wildernis te ervaren en te genieten van natuur op zijn best!”¹⁴⁷ – Visit Finland

Oulanka Nationaal Park is gelegen in het noorden van Finland, aan de grens met Rusland en vlakbij de poolcirkel. In het park leven allerlei bedreigde en unieke soorten, zoals de calypso-orchidee en de blauwe vuurvlieder. Ook de indrukwekkende watervallen en stroomversnellingen van de rivieren Oulankajoki en Kitkajoki maken het park een interessante toeristische attractie.¹⁴⁸

Het gebied werd officieel nationaal park in 1956. Hoewel er even sprake van was de rivier te gebruiken om stroom op te wekken, en de lokale bevolking vreesde er door de natuurbescherming economisch op achteruit te gaan, werd de waarde van de natuur in dit gebied uiteindelijk het belangrijkste geacht. In 1982 en 1989 werd het gebied verder uitgebreid, tot de huidige grootte van ongeveer 30 000 hectare.^{149, 150, 151}

Het park werkt nauw samen met het Russische Paanajärvi Nationaal Park, dat er aan grenst. In 2005 ontvingen zij hiervoor een certificaat van EUROPARC, dat de goede samenwerking van deze parken bevestigt. Bovendien is Oulanka gecertificeerd als Protected Area Network Park (PAN Park). Dit label geeft aan dat de natuur hier duurzaam beheerd wordt en tegelijkertijd mogelijkheden biedt voor recreatie.^{152, 153}

In het park zijn allerlei faciliteiten voor toeristen. De belangrijkste zijn de wandelpaden, variërend van korte paden van een kilometer tot lange routes die in meerdere dagen gelopen kunnen worden. Ook kan men er kanoën, raften, vogels kijken, vissen, en in de winter langlaufen.¹⁵⁴

De ruim 170 000 bezoekers die jaarlijks naar Oulanka komen dragen niet op directe, financiële wijze bij aan de natuurbescherming in dit park. De toegang is gratis, in overeenstemming met het Scandinavische principe dat al het land voor iedereen toegankelijk moet zijn (het zogenaamde allemansrecht). Het onderhoud van het park genereert (bijvoorbeeld via belastingen voor de toeristische accommodaties in de omgeving).^{155, 156}

Op andere gebieden levert het toerisme echter wel degelijk een bijdrage. Directeur Kari Lahti vertelt hoe dit werkt. ‘De nationale parken in Finland dragen sterk bij aan de lokale economie. De kosten van het onderhoud van Oulanka bedragen jaarlijks € 700 000, terwijl de opbrengsten voor de lokale economie zo'n € 14 miljoen bedragen. De bevolking wordt hierdoor overtuigd van het belang natuur te beschermen.’ Lahti wijst erop dat dit in een Westers land als Finland het belangrijkste is. ‘Omdat er goede wetgeving bestaat hoeven we ons nauwelijks zorgen te maken dat de natuur niet voldoende beschermd wordt.’¹⁵⁷ >>

Zonder de toeristen zou het beschermde gebied veel moeilijker geaccepteerd worden. De lokale bevolking zou de natuurlijke hulpbronnen binnen het park willen gebruiken. Het belangrijkste is daarom de goede samenwerking met hen. Lahti vertelt dat bij veranderingen altijd wordt overlegd met de betrokken partijen. Bovendien worden er voor hen soms uitzonderingen gemaakt op gebied van jagen en vissen. Dit wordt wel goed gecontroleerd.¹⁵⁸

Het park doet daarnaast veel aan natuureducatie. Er zijn drie bezoekerscentra, het personeel geeft veel uitleg en er zijn educatieve routes uitgezet. Verder worden er folders geprint en hebben de nationale parken van Finland een gezamenlijke website waarop veel informatie te vinden is.^{159 160}

Oulanka wordt beheerd door de overheidsinstantie Metsähallitus Natural Heritage Services, het Finse Staatsbosbeheer. Doordat de sterke overheid erg betrokken is bij natuurbescherming, is het resultaat hier erg succesvol. Ook de betrokken lokale bevolking maakt dat de natuur van dit gebied goed beschermd wordt, hoewel een recent onderzoek aantoont dat de bevolking graag nog meer betrokken zou willen worden bij de besluitvorming. Goede samenwerking van alle betrokken partijen is cruciaal voor duurzaam beheer van het park.^{161 162 163}

Het park kent relatief weinig problemen. Klimaatveranderingen spelen hier wel een rol, en ook activiteiten rond het beschermde gebied (zoals het ontginnen van grondstoffen) kunnen invloed uitoefenen. Lahti: 'Aan zaken die buiten het park gebeuren kunnen we niet direct iets doen. Maar, Metsähallitus is geen kleine speler, we beheren beschermde natuurgebieden in heel Finland. Daardoor hebben we wel politieke kracht om invloed uit te oefenen op beslissingen.'¹⁶⁴

Lahti benadrukt dat de komst van toeristen niet tot de problemen behoort, ook niet als er in de toekomst meer komen. 'We hebben berekend hoeveel mensen dit gebied aankan, de *limits of acceptable change*. We controleren voortdurend of deze grenzen niet overschreden worden. Op sommige plaatsen kan het wel erg druk worden; de kleine berenroute trekt meer dan 100 000 bezoekers per jaar. Maar de bezoekers zitten daar niet mee. Als ze speciaal voor rust en stilte komen kunnen op andere plaatsen in het park terecht.' Het management probeert bovendien de toeristen te verspreiden over het park als de druk op bepaalde plaatsen te groot wordt.¹⁶⁵

Ook vervuiling door het achterlaten van afval komt nauwelijks voor. Oulanka heeft verschillende inzamelpunten voor afval net buiten het park. Organisch afval kan terecht in de composttoiletten in het gebied, restafval dient meegenomen te worden. 'Als resultaat is er nauwelijks afval in het park zelf', vertelt Lahti.^{166 167}

6. Nieuwe financieringsmethoden

De huidige methoden om natuurbescherming te financieren met behulp van toerisme verlopen niet altijd probleemloos. Sommige projecten zijn zo kleinschalig dat ze nauwelijks een structurele bijdrage leveren, andere duren slechts een korte periode, waardoor ze niet de kans krijgen goed te ontwikkelen. Vaak worden goed bedoelde projecten opgezet om de arme bevolking te helpen, maar blijkt vervolgens dat in deze gebieden nauwelijks toeristische attracties zijn, waardoor er ook geen vraag is naar voorzieningen. De eerdergenoemde kwetsbaarheid van toerisme en de problematiek van bescherming buiten beschermde gebieden zijn niet eenvoudig op te lossen. Toch worden er verschillende pogingen gedaan de financieringsmethoden te verbeteren. Twee daarvan worden hieronder uitgelegd.

6.1 Betaling voor Ecosysteemdiensten (PES)

Een relatief nieuwe methode is de zogenaamde ‘betaling voor ecosysteemdiensten’ (*payment for ecosystem services*, ook wel *payment for environmental services* genoemd, afgekort PES). Met ecosysteemdiensten worden de services bedoeld die de natuur biedt, zoals frisse lucht en schoon water. De definitie van PES van econoom Sven Wunder wordt vaak gebruikt:

1. Een vrijwillige overeenkomst, waarbij
2. een goed gedefinieerde ecosysteemdienst
3. wordt ‘gekocht’ door een koper
4. van een verkoper,
5. alleen wanneer de levering ervan gegarandeerd wordt.¹⁶⁸

Katharina Zellmer, onderzoeker van de Wageningen Universiteit, vertelt wat dit betekent. ‘De gebruiker van een ecosysteemdienst betaalt de eigenaar van de grond waarop deze dienst zich bevindt om deze te laten zoals hij is en niet te beschadigen. Zo wordt een directe relatie tussen het geïnvesteerde geld en het resultaat gelegd.’¹⁶⁹

Zellmer heeft zich verdiept in de mogelijkheden die PES-projecten kunnen bieden binnen toerisme. ‘In onderzoeken hiernaar wordt onderscheid gemaakt tussen vier soorten ecosysteemdiensten: stroomgebieden van water, carbonopslag, biodiversiteit en schoonheid van landschappen. Van de eerste twee bestaan al een aantal goede voorbeelden, waaruit bleek dat PES onder bepaalde voorwaarden goed kan werken. De laatste twee zijn minder tastbaar en daardoor moeilijker te integreren in PES-projecten, maar deze zijn wel het meest interessant voor toerisme.’¹⁷⁰ Hoewel er ter compensatie van vervuilende vervoermiddelen van toeristen ook mogelijkheden kunnen zijn voor carbonopslag, lijkt hier nog geen onderzoek naar gedaan te zijn.

Zijn landschappen te behouden met PES?

Ofschoon de term PES pas enkele jaren in gebruik is, zijn er veel projecten die tot op zekere hoogte als PES gedefinieerd kunnen worden. Slechts weinig projecten voldoen aan alle vijf criteria, daarom wordt vaak gesproken van PES-achtige projecten. ‘PES is in feite een nieuwe naam voor een fenomeen dat in toerisme al voorkomt’, vertelt Zellmer.¹⁷¹

De kracht van PES is de directe relatie die gelegd wordt tussen degenen die ecosystemen onderhouden en zij die ervan genieten. In de praktijk blijkt het lastig de gebruiker te laten betalen voor moeilijk te definiëren diensten als schoonheid van het landschap. In de toeristische industrie zijn de meeste van dergelijke diensten tot nu toe gratis geweest en voor lief genomen, waardoor veranderingen moeilijk te bewerkstelligen zijn.^{172, 173, 174}

Een van de meest genoemde voorbeelden is Zimbabwe. Hier werd in 1989 het Communal Areas Management Program for Indigenous Resources (CAMPFIRE) project opgezet. Lokale gemeenschappen kregen het recht de toegang tot de natuur in hun omgeving te verkopen aan toeristische ondernemingen. Een deel van het bedrag dat toeristen betaalden aan de touroperators voor safari's of jacht kwam zo bij de lokale bevolking terecht. Daar stond tegenover dat zij moesten garanderen dat de natuur duurzaam beheerd werd. Zodoende werd de schoonheid van het landschap gefinancierd door de toeristen die juist daarom naar dit gebied kwamen. Hoewel dit project niet is opgezet als PES, voldeed het in grote mate aan de criteria en waren de resultaten veelbelovend: verbeterde houding ten opzichte van de natuur, hogere inkomsten voor huishoudens en minder stroperij.^{175, 176} Helaas zijn de meeste gegevens over dit project van niet later dan 2001. De veranderende politieke situatie in Zimbabwe heeft ertoe geleid dat het CAMPFIRE project na die tijd niet meer goed heeft gefunctioneerd.¹⁷⁷

6.2 Trust funds

Een tweede methode is het opzetten van een zogenaamd trust fund. Dit is een fonds waarin een bepaald bedrag wordt gestort. Dit geld kan alleen gebruikt worden voor bepaalde gespecificeerde doeleinden, wordt gescheiden van andere budgetten zoals overheidssubsidies en wordt beheerd door een onafhankelijke raad van bestuur.¹⁷⁸ In het geval van natuurbescherming kan een trust fund dus gebruikt worden bijvoorbeeld de managementkosten van een nationaal park te bekostigen.

Er zijn drie verschillende soorten trust funds te onderscheiden:

- **Bekostigingsfonds (*endowment fund*):** Dit kapitaal zelf wordt niet uitgegeven, alleen de rente die het oplevert wordt gebruikt. Een klein deel van de rente wordt niet uitgegeven, om te voorkomen dat het beginkapitaal relatief vermindert door inflatie.
- **Amortisatiefonds (*sinking fund*):** Van dit fond wordt zowel de rente als het kapitaal zelf over een bepaalde periode volledig verbruikt. Aan het eind van de periode wordt het fonds opgeheven of aangevuld vanuit andere investeringen.
- **Roterend fonds (*revolving fund*):** Dit fonds heeft geen vast (start)kapitaal maar wordt voortdurend aangevuld en verbruikt. Soms kan een klein deel apart gezet worden om onverwachte verminderingen van inkomsten op te vangen.¹⁷⁹

Het grootste voordeel van een trust fund is dat het financiering over een lange periode garandeert. Daar staat tegenover dat de renteopbrengsten van jaar tot jaar kunnen variëren door economische schommelingen in een land.^{180, 181}

In de praktijk wordt de relatie tussen trust funds, toerisme en natuurbescherming tot nu toe zelden gelegd. Een van de weinige voorbeelden is Belize. Hier betalen toeristen die het land verlaten een *conservation fee* van ongeveer €2,50. Deze bijdrage gaat naar het Protected Area Conservation Trust, waarmee natuurbeschermingsprojecten in Belize worden gefinancierd.^{182, 183} Het gaat hierbij echter om een roterend fonds. Dit houdt in dat als de toeristenaankomsten dalen, de inkomsten van dit fonds ook verminderen. Hoewel een kortstondige vermindering van toeristen door dit fonds wel op te vangen is, werkt kwetsbaarheid van toerisme op lange termijn ook door in deze methode van financiering.

Een bekostigingsfonds biedt de meest stabiele vorm van inkomsten voor natuurbescherming. Als eenmaal een kapitaal vergaard is valt daar immers in theorie tot het eind der tijden op te teren. Het probleem hiervan is wel dat het startkapitaal erg groot moet zijn, wat soms moeilijk te realiseren is. Hier zou een rol voor de toeristische sector weggelegd kunnen zijn.

De Dutch Caribbean Nature Alliance (DCNA) is bezig een dergelijk bekostigingsfonds op te zetten om de natuurbescherming van alle eilanden van de Nederlandse Antillen te betalen. Dit kapitaal moet naar schatting € 19 miljoen bedragen om genoeg rente op te leveren. Toerisme lijkt in dit geval

echter geen bijdrage te kunnen leveren. Directeur Kalli De Meyer: 'Het fonds wordt nu opgebouwd met jaarlijkse subsidies van de Nederlandse overheid en donaties van de Postcode Loterij. We zijn nog op zoek naar andere sponsors zodat we hopelijk binnen 10 jaar het volledige kapitaal bijeen hebben.' De toeristische sector is volgens De Meyer niet zo'n geschikte sponsor. 'DCNA is een overkoepelende organisatie terwijl toerisme van eiland tot eiland anders wordt aangepakt. De directe bijdrage middels de *nature fee* zoals die op Bonaire is geïntroduceerd, is een geschiktere manier om toerisme te laten bijdragen aan natuurbescherming dan dit trust fund.'^{184, 185} De mogelijkheden voor toerisme om bij te dragen aan een trust fund dat op lange termijn een betrouwbaar inkomen biedt, lijken zich tot nu toe nog niet te hebben aangediend of zijn onbenut gebleven.

7. Conclusie

De relatie tussen toerisme en natuur is complex. Toeristen worden aangetrokken tot natuurschoon en dragen tegelijkertijd bij aan de aantasting ervan. De biodiversiteit op aarde komt onder druk te staan door allerlei menselijke activiteiten en toerisme draagt daaraan zeker bij.

Toch zijn er veel mogelijkheden de natuur te beschermen met behulp van toerisme. De betrokken partijen hebben verschillende sociale, economische en juridisch-politieke instrumenten tot hun beschikking. Daarbij zijn de samenwerking tussen deze partijen en langetermijnplanning cruciaal om natuurbescherming succesvol te laten verlopen. Overheden, lokale bevolking, toeristische ondernemingen en toeristen kunnen allemaal een steentje bijdragen.

Natuurbescherming alleen laten afhangen van de toeristische sector is echter riskant. Toerisme is gevoelig voor allerlei trends en afhankelijk van factoren waarop het zelf geen invloed heeft. Als toeristen ineens niet meer komen moeten andere bronnen het plotselinge gemis aan inkomsten kunnen opvangen. Nieuwe financieringsmethoden zoals trust funds en betaling voor ecosysteemdiensten bieden wellicht op lange termijn een meer betrouwbaar inkomen.

De verschillende methoden die in Bonaire, Namibië en Finland worden gebruikt, kunnen als voorbeeld dienen hoe toerisme kan helpen de natuur te beschermen. De economische bijdrage die de toeristen hier leveren zijn meestal van groot belang, maar de impuls die ze leveren aan de lokale economie maakt dat ook de lokale bevolking vaker inziet dat natuur waardevol is. Natuurbescherming wordt pas echt succesvol wanneer alle betrokken partijen inzien dat er voor iedereen economische, sociale of ecologische winst te behalen valt.

8. Voornaamste bronnen

Bonaire Marine Park

www.stinapa.org

www.bmp.org

Holden, A. (2008) *Environment and Tourism*. London, New York: Routledge.

NACSO (2008) Namibia's communal conservancies: a review of progress and challenges in 2007
www.nacso.org.na/SOC_2007/index.php#download_2007

Olsder, K. & Donk, van der M. (2006) *Destination Conservation. Protecting nature by developing tourism*, Amsterdam: IUCN.

www.sawadee.nl/navigatie/pdf/destination%20conversation.pdf

Oulanka National Park

www.luontoon.fi/page.asp?Section=5144

Spergel, B. & Moye, M. (2004) *Financing marine conservation. A menu of options*

www.conservationfinance.org/Documents/CF_related_papers/FMCfull.pdf

UNEP (2005) *Forging links between protected areas and the tourism sector. How tourism can benefit conservation*

www.unep.fr/shared/publications/pdf/DTIx0591xPA-ForgingLinks.pdf

World Bank (1996) *Ecotourism and conservation: a review of key issues*

[www-](http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/1999/09/14/000178830_98101912361115/Rendered/PDF/multi_page.pdf)

wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/1999/09/14/000178830_98101912361115/Rendered/PDF/multi_page.pdf

Wunder, S. (2005) *Payments for environmental services: some nuts and bolts*

www.cifor.cgiar.org/publications/pdf_files/OccPapers/OP-42.pdf

WWF (2004) *Pay per nature view. Understanding tourism revenues for effective management plans*
assets.panda.org/downloads/paypernaturereviewphotos.pdf

Foto's

www.flickr.com

Foto Peneda-Gerês Nationaal Park

www.panparks.org/picture-library/Peneda-Geres_National_Park

9. Referenties

- ¹ Posthumus, A. (2009) 'Prestigieus certificaat Nationaal Park Weerribben-Wieden', *de Volkskrant*, 1 oktober http://www.volkskrant.nl/binnenland/article1296899.ece/Presitigieus_certificaat_Nationaal_Park_Weerribben-Wieden (bezocht december 2009)
- ² Holden, A. (2008) *Environment and Tourism*. London, New York: Routledge.
- ³ Kloek, M. & Duim, R. van der (2008) 'De paradoxale relatie tussen toerisme en natuur', in: Dietz, T., Den Hertog, F. & Van der Wusten, H. (ed.) *Van natuurlandschap tot risicomaatschappij. De geografie van de relatie tussen mens en milieu*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 94-105.
- ⁴ GFANC (1996) *Biodiversity and tourism. Conflicts on the world's seacoasts and strategies for their solution*. Berlin e.a.: Springer.
- ⁵ IUCN (2008) *Biodiversity: my hotel in action. A guide to sustainable use of biological resources*. Gland, Switzerland: IUCN.
- ⁶ CBD (2000) *Sustaining life on earth* <http://www.cbd.int/doc/publications/cbd-sustain-en.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁷ IUCN (2008) *Biodiversity: my hotel in action. A guide to sustainable use of biological resources*. Gland, Switzerland: IUCN.
- ⁸ CBD (2000) *Sustaining life on earth* <http://www.cbd.int/doc/publications/cbd-sustain-en.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁹ Groenkracht (2009) *Monocultuur*, 23 oktober <http://www.groenkracht.nl/?q=node/25> (bezocht december 2009)
- ¹⁰ GFANC (1996) *Biodiversity and tourism. Conflicts on the world's seacoasts and strategies for their solution*. Berlin e.a.: Springer.
- ¹¹ IUCN (2009) *Extinction crisis continues apace*, persbericht, 3 november http://www.iucn.org/about/work/programmes/species/red_list/?4143/Extinction-crisis-continues-apace (bezocht december 2009)
- ¹² Ceballos-Lascuráin, H. (1996) *Tourism, ecotourism and protected areas: The state of nature-based tourism around the world and guidelines for its development*. Gland, Switzerland: IUCN.
- ¹³ Idem
- ¹⁴ Olsder, K. & Donk, van der M. (2006) *Destination Conservation. Protecting nature by developing tourism*, Amsterdam: IUCN. <http://www.sawadee.nl/navigatie/pdf/destination%20conversation.pdf> (bezocht december 2009)
- ¹⁵ Idem
- ¹⁶ Idem
- ¹⁷ Holden, A. (2008) *Environment and Tourism*. London, New York: Routledge.
- ¹⁸ Ceballos-Lascuráin, H. (1996) *Tourism, ecotourism and protected areas: The state of nature-based tourism around the world and guidelines for its development*. Gland, Switzerland: IUCN.
- ¹⁹ Idem
- ²⁰ Olsder, K. & Donk, van der M. (2006) *Destination Conservation. Protecting nature by developing tourism*, Amsterdam: IUCN. <http://www.sawadee.nl/navigatie/pdf/destination%20conversation.pdf> (bezocht december 2009)
- ²¹ Holden, A. (2008) *Environment and Tourism*. London, New York: Routledge.
- ²² Bruin, K. de, Dirven, R., Eijelaar, E. & Peeters, P. (2009) *Reizen op grote voet in 2005. De milieubelasting van vakanties van Nederlanders*. <http://www.cstt.nl/images/reizen%20op%20grote%20voet%202005%20-%20nhtv%20&%20nrit%20-%20expetise%20series%20nr%206.pdf> (bezocht december 2009)
- ²³ Ceballos-Lascuráin, H. (1996) *Tourism, ecotourism and protected areas: The state of nature-based tourism around the world and guidelines for its development*. Gland, Switzerland: IUCN.
- ²⁴ Holden, A. (2008) *Environment and Tourism*. London, New York: Routledge.
- ²⁵ Tourisme Bonaire (2009) *Vissen en riffen* http://www.tourismonbonaire.com/nl/snorkelen/vissen_riffen/ (bezocht december 2009)
- ²⁶ WWF (geen datum) *Bonaire National Park, Netherlands Antilles information sheet*
- ²⁷ Dixon, J.A., Scura, L.F. & Hof, T. van 't (1993) *Ecology and microeconomics as "joint products": the Bonaire Marine Park in the Caribbean*, LATEN Dissemination Note #6, The World Bank <http://www.bmp.org/pdfs/Dixon-Scura-van-t-Hof.pdf> (bezocht december 2009)

- ²⁸ Stinapa (2009) *Bonaire National Marine Park – History* <http://www.bmp.org/history.html> (bezocht december 2009)
- ²⁹ Dixon, J.A., Scura, L.F. & Hof, T. van 't (1993) *Ecology and microeconomics as "joint products": the Bonaire Marine Park in the Caribbean*, LATEN Dissemination Note #6, The World Bank <http://www.bmp.org/pdfs/Dixon-Scura-van-t-Hof.pdf> (bezocht december 2009)
- ³⁰ Beukenboom, E. (2009) telefonisch interview, 4 november
- ³¹ Salm, R.V., Clark, J.R. & Siirila, E. (2000) *Marine and coastal protected areas. A guide for planners and managers. Third edition*. Gland, Switzerland: IUCN. <http://cmsdata.iucn.org/downloads/mpaguid2.pdf> (bezocht december 2009)
- ³² Stinapa (2009) *Bonaire National Marine Park – History* <http://www.bmp.org/history.html> (bezocht december 2009)
- ³³ Stinapa (2009) *Our income* <http://www.stinapa.org/ourincome.html> (bezocht december 2009)
- ³⁴ Beukenboom, E. (2009) telefonisch interview, 4 november
- ³⁵ Samdin, Z. (2008) 'Willingness to pay in Taman Negara: A contingent valuation method', in: *Journal of economics and management*, 2(1), pp. 81-94. <http://www.econ.upm.edu.my/ijem/vol2no1/bab04.pdf> (bezocht december 2009)
- ³⁶ Stinapa (2008) Annual report 2008 <http://www.stinapa.org/pdfs/annual-report-2008.pdf> (bezocht december 2009)
- ³⁷ Stinapa (2009) *Our income* <http://www.stinapa.org/ourincome.html> (bezocht december 2009)
- ³⁸ Beukenboom, E. (2009) telefonisch interview, 4 november
- ³⁹ Idem
- ⁴⁰ Idem
- ⁴¹ Idem
- ⁴² Dixon, J.A., Scura, L.F. & Hof, T. van 't (1993) *Ecology and microeconomics as "joint products": the Bonaire Marine Park in the Caribbean*, LATEN Dissemination Note #6, The World Bank <http://www.bmp.org/pdfs/Dixon-Scura-van-t-Hof.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁴³ Beukenboom, E. (2009) telefonisch interview, 4 november
- ⁴⁴ Brandon, K. (1996) *Ecotourism and conservation: a review of key issues. Environment Department Paper 033*, Washington D.C.: World Bank. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDS/IB/1999/09/14/000178830_98101912361115/Rendered/PDF/multi_page.pdf (bezocht december 2009)
- ⁴⁵ Dubin, J. (2008) 'Educating ecotourists: lessons from the field', in: Stronza, A. & Durham, W.H. (eds.) *Ecotourism and conservation in the Americas*, pp. 141-152. Ecotourism Book Series www.cabi.org. (bezocht december 2009)
- ⁴⁶ Holden, A. (2008) *Environment and Tourism*. London, New York: Routledge.
- ⁴⁷ Holden, A. & Kealy, H. (1996) 'A profile of UK outbound environmentally friendly tour operators?', *Tourism Management*, 17(1), pp. 60-64.
- ⁴⁸ Goodwin, H. (1996) 'In pursuit of ecotourism', *Biodiversity and Conservation*, 5, pp. 277-291.
- ⁴⁹ TIES (1990) *What is ecotourism?* [http://www.ecotourism.org/site/c.orLQKXPCLmF/b.4835303/k.BEB9/What is Ecotourism The International Ecotourism Society.htm](http://www.ecotourism.org/site/c.orLQKXPCLmF/b.4835303/k.BEB9/What%20is%20Ecotourism%20The%20International%20Ecotourism%20Society.htm) (bezocht november 2009)
- ⁵⁰ PAN Parks (2009) *Peneda-Gerês National Park* http://www.panparks.org/learn/certified-national-parks/Peneda-Geres_National_Park (bezocht december 2009)
- ⁵¹ ICNB (geen datum) *Peneda-Gerês National Park* http://portal.icnb.pt/NR/rdonlyres/29054430-DD55-42DC-B342-A1ED8F7CF9A4/0/PNPG_2009.pdf (bezocht december 2009)
- ⁵² Oliveira, de J.A.P. (2005) 'Tourism as a Force for Establishing Protected Areas: The Case of Bahia, Brazil', in: *Journal of Sustainable Tourism*, 13:1, 24-49.
- ⁵³ CBD/UNEP (2007) *Managing tourism & biodiversity. User's manual on the CBD guidelines on biodiversity and tourism development*. [http://www.oceaniatourismalliance.net/Documents/Tourism & Biological Diversity1.pdf](http://www.oceaniatourismalliance.net/Documents/Tourism_%20Biological_Diversity1.pdf) (bezocht december 2009)
- ⁵⁴ Grossberg, R., Treves, A. & Naughton-Treves, L. (2003) 'The incidental ecotourist: measuring visitor impacts on endangered howler monkeys at a Belizean archaeological site', in: *Environmental Conservation*, vol.30(1), pp. 40-51.

- ⁵⁵ Olsder, K. & Donk, van der M. (2006) *Destination Conservation. Protecting nature by developing tourism*, Amsterdam: IUCN. <http://www.sawadee.nl/navigatie/pdf/destination%20conversation.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁵⁶ Cernea, M.M. & Schmidt-Soltau, K. (2006) 'Poverty risks and national parks: policy issues in conservation and resettlement', in: *World Development*, 34(10), pp. 1808-1830.
- ⁵⁷ Oliveira, de J.A.P. (2005)'Tourism as a Force for Establishing Protected Areas: The Case of Bahia, Brazil', in: *Journal of Sustainable Tourism*,13:1,24-49.
- ⁵⁸ IUCN (1994) *Guidelines for Protected Areas Management Categories*. Cambridge, Gland: IUCN.
- ⁵⁹ De Hoge Veluwe (2009) *Feiten en cijfers* http://www.hogeveluwe.nl/page.asp?id=51&folder_id=1 (bezocht december 2009)
- ⁶⁰ De Hoge Veluwe (2009) *Entreprijzen* http://www.hogeveluwe.nl/page.asp?id=97&folder_id=72 (bezocht december 2009)
- ⁶¹ De Hoge Veluwe (2009) *Witte fietsen* <http://www.hogeveluwe.nl/page.asp?id=109> (bezocht december 2009)
- ⁶² Font, X., Cochrane, J., & Tapper, R. (2004) *Tourism for Protected Area Financing: Understanding tourism revenues for effective management plans*, Leeds (UK): Leeds Metropolitan University. <http://assets.panda.org/downloads/paypernatureviewphotos.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁶³ UNEP (2005) *Forging links between protected areas and the tourism sector. How tourism can benefit conservation* <http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/DTIx0591xPA-ForgingLinks.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁶⁴ Spergel, B. & Moye, M. (2004) *Financing marine conservation. A menu of options* http://www.conservationfinance.org/Documents/CF_related_papers/FMCfull.pdf (bezocht december 2009)
- ⁶⁵ Font, X., Cochrane, J., & Tapper, R. (2004) *Tourism for Protected Area Financing: Understanding tourism revenues for effective management plans*, Leeds (UK): Leeds Metropolitan University. <http://assets.panda.org/downloads/paypernatureviewphotos.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁶⁶ UNEP (2005) *Forging links between protected areas and the tourism sector. How tourism can benefit conservation* <http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/DTIx0591xPA-ForgingLinks.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁶⁷ Spergel, B. & Moye, M. (2004) *Financing marine conservation. A menu of options* http://www.conservationfinance.org/Documents/CF_related_papers/FMCfull.pdf (bezocht december 2009)
- ⁶⁸ Font, X., Cochrane, J., & Tapper, R. (2004) *Tourism for Protected Area Financing: Understanding tourism revenues for effective management plans*, Leeds (UK): Leeds Metropolitan University. <http://assets.panda.org/downloads/paypernatureviewphotos.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁶⁹ UNEP (2005) *Forging links between protected areas and the tourism sector. How tourism can benefit conservation* <http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/DTIx0591xPA-ForgingLinks.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁷⁰ Spergel, B. & Moye, M. (2004) *Financing marine conservation. A menu of options* http://www.conservationfinance.org/Documents/CF_related_papers/FMCfull.pdf (bezocht december 2009)
- ⁷¹ WCPA/IUCN (2000) *Financing Protected Areas*, Gland:IUCN <http://data.iucn.org/dbtw-wpd/edocs/PAG-005.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁷² Spergel, B. & Moye, M. (2004) *Financing marine conservation. A menu of options* http://www.conservationfinance.org/Documents/CF_related_papers/FMCfull.pdf (bezocht december 2009)
- ⁷³ UNEP (2005) *Forging links between protected areas and the tourism sector. How tourism can benefit conservation* <http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/DTIx0591xPA-ForgingLinks.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁷⁴ Font, X., Cochrane, J., & Tapper, R. (2004) *Tourism for Protected Area Financing: Understanding tourism revenues for effective management plans*, Leeds (UK): Leeds Metropolitan University.
- ⁷⁵ Gallo, J.A., Pasquini, L., Reyers, B. & Cowling, R.M. (2009) 'The role of private conservation areas in biodiversity representation and target achievement within the Little Karoo region, South Africa', in: *Biological Conservation*, 142, pp. 446-454.
- ⁷⁶ Pacific Regional Environment Programme (2009) *Green Fee in Palau discussed at climate change roundtable*, 23 oktober http://www.sprep.org/article/news_detail.asp?id=699 (bezocht december 2009)
- ⁷⁷ Pacific Business Online (2009) *Additional US\$15 fee for Palau visitors*, 15 oktober <http://www.pacificbusinessonline.com/palau/story/14304/additional-us15-fee-palau-visitors> (bezocht december 2009)

- ⁷⁸ Font, X., Cochrane, J., & Tapper, R. (2004) *Tourism for Protected Area Financing: Understanding tourism revenues for effective management plans*, Leeds (UK): Leeds Metropolitan University. <http://assets.panda.org/downloads/paypernatureviewphotos.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁷⁹ Brandon, K. (1996) *Ecotourism and conservation: a review of key issues. Environment Department Paper 033*, Washington D.C.: World Bank. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/1999/09/14/000178830_98101912361115/Rendered/PDF/multi_page.pdf (bezocht december 2009)
- ⁸⁰ Spergel, B. & Moye, M. (2004) *Financing marine conservation. A menu of options* http://www.conservationfinance.org/Documents/CF_related_papers/FMCfull.pdf (bezocht december 2009)
- ⁸¹ Steppes Discovery (2009) *Ecotourism* http://www.discoveryinitiatives.co.uk/about_us/ecotourism.aspx (bezocht december 2009)
- ⁸² Steppes Discovery (2009) *Otangan Foundation* [http://www.discoveryinitiatives.co.uk/conservation/Orangutan+Foundation+\(UK\).aspx](http://www.discoveryinitiatives.co.uk/conservation/Orangutan+Foundation+(UK).aspx) (bezocht december 2009)
- ⁸³ Spergel, B. & Moye, M. (2004) *Financing marine conservation. A menu of options* http://www.conservationfinance.org/Documents/CF_related_papers/FMCfull.pdf (bezocht december 2009)
- ⁸⁴ UNEP (2005) *Forging links between protected areas and the tourism sector. How tourism can benefit conservation* <http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/DTIx0591xPA-ForgingLinks.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁸⁵ Horizon solutions site (2003) *Biodiversity: The Bonaire National Marine Park* http://www.solutions-site.org/artman/publish/article_33.shtml (bezocht december 2009)
- ⁸⁶ Spergel, B. & Moye, M. (2004) *Financing marine conservation. A menu of options* http://www.conservationfinance.org/Documents/CF_related_papers/FMCfull.pdf (bezocht december 2009)
- ⁸⁷ Font, X., Cochrane, J., & Tapper, R. (2004) *Tourism for Protected Area Financing: Understanding tourism revenues for effective management plans*, Leeds (UK): Leeds Metropolitan University. <http://assets.panda.org/downloads/paypernatureviewphotos.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁸⁸ UNEP (2005) *Forging links between protected areas and the tourism sector. How tourism can benefit conservation* <http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/DTIx0591xPA-ForgingLinks.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁸⁹ Kohl, J. (2008) 'Environmental interpretation versus environmental education as an ecotourism conservation strategy', in: Stronza, A. & Durham, W.H. (eds.) *Ecotourism and conservation in the Americas*, pp. 127-140. Ecotourism Book Series www.cabi.org. (bezocht december 2009)
- ⁹⁰ Lindblad Expeditions (undated) *Top 10 reasons to travel to the galapagos islands with lindblad expeditions* <http://expeditions.com/images/Reasons/Top10Galapagos.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁹¹ Kohl, J. (2008) 'Environmental interpretation versus environmental education as an ecotourism conservation strategy', in: Stronza, A. & Durham, W.H. (eds.) *Ecotourism and conservation in the Americas*, pp. 127-140. Ecotourism Book Series www.cabi.org. (bezocht december 2009)
- ⁹² Olsder, K. & Donk, van der M. (2006) *Destination Conservation. Protecting nature by developing tourism*, Amsterdam: IUCN. <http://www.sawadee.nl/navigatie/pdf/destination%20conversation.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁹³ Grossberg, R., Treves, A. & Naughton-Treves, L. (2003) 'The incidental ecotourist: measuring visitor impacts on endangered howler monkeys at a Belizean archaeological site', in: *Environmental Conservation*, vol.30(1), pp. 40-51.
- ⁹⁴ Dubin, J. (2008) 'Educating ecotourists: lessons from the field', in: Stronza, A. & Durham, W.H. (eds.) *Ecotourism and conservation in the Americas*, pp. 141-152. Ecotourism Book Series www.cabi.org. (bezocht december 2009)
- ⁹⁵ UNEP (2005) *Forging links between protected areas and the tourism sector. How tourism can benefit conservation* <http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/DTIx0591xPA-ForgingLinks.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁹⁶ Archabald, K. & Naughton-Treves, L. (2001) 'Tourism revenue-sharing around national parks in Western Uganda: early efforts to identify and reward local communities', in: *Environmental Conservation*, 28(2), pp. 135-149.
- ⁹⁷ Thompson, I. & Christophersen, T., eds. (2008) *Cross-Sectoral Toolkit for the Conservation and Sustainable Management of Forest Biodiversity*, Secretariat of the Convention on Biological Diversity, Technical Series no. 39, Montreal. <http://www.cbd.int/doc/publications/cbd-ts-39-en.pdf> (bezocht oktober 2009)

- ⁹⁸ Olsder, K. & Donk, van der M. (2006) *Destination Conservation. Protecting nature by developing tourism*, Amsterdam: IUCN. <http://www.sawadee.nl/navigatie/pdf/destination%20conversation.pdf> (bezocht december 2009)
- ⁹⁹ Goodwin, H. (2002) 'Local Community Involvement in Tourism around National Parks: Opportunities and Constraints', in: *Current issues in tourism*, 5(3&4), pp. 338-360
- ¹⁰⁰ Oliveira, de J.A.P. (2005) 'Tourism as a Force for Establishing Protected Areas: The Case of Bahia, Brazil', in: *Journal of Sustainable Tourism*, 13:1, 24-49.
- ¹⁰¹ Goodwin, H. (2002) 'Local Community Involvement in Tourism around National Parks: Opportunities and Constraints', in: *Current issues in tourism*, 5(3&4), pp. 338-360
- ¹⁰² SIW (2009) *Korte projecten* www.siw.nl/projecten/2-a-4-weken-weg.html (bezocht december 2009)
- ¹⁰³ Tomazos, K., and Butler, R., 2009, 'Volunteer tourism: The new ecotourism?', in: *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, vol. 20, no. 1, pp. 196-211
- ¹⁰⁴ Font, X., Cochrane, J., & Tapper, R. (2004) *Tourism for Protected Area Financing: Understanding tourism revenues for effective management plans*, Leeds (UK): Leeds Metropolitan University. <http://assets.panda.org/downloads/paypernatureviewphotos.pdf> (bezocht december 2009)
- ¹⁰⁵ IUCN/Accor/IH&RA (2008) *Biodiversity: My hotel in action A guide to sustainable use of biological resources* Gland, Switzerland: IUCN. http://cmsdata.iucn.org/downloads/iucn_hotel_guide_final.pdf (bezocht december 2009)
- ¹⁰⁶ CBD/UNEP (2007) *Managing tourism & biodiversity. User's manual on the CBD guidelines on biodiversity and tourism development*. [http://www.oceaniatourismalliance.net/Documents/Tourism & Biological Diversity1.pdf](http://www.oceaniatourismalliance.net/Documents/Tourism%20&%20Biological%20Diversity1.pdf) (bezocht december 2009)
- ¹⁰⁷ ANVR (2009) *Reisbranche ANVR zet in op duurzaam toerisme*. Persbericht 13 januari. http://www.anvr.travel/persbericht.php?persbericht_id=635 (bezocht december 2009)
- ¹⁰⁸ Kuoni (2009) *Vakantie Namibië – intro* <http://www.kuoni.nl/productaanbod/namibie/> (bezocht december 2009)
- ¹⁰⁹ WWF (2009) *About project LIFE (Living in a finite environment)* [http://www.panda.org/what we do/where we work/project/projects in depth/life/project/](http://www.panda.org/what%20we%20do/where%20we%20work/project/projects%20in%20depth/life/project/) (bezocht december 2009)
- ¹¹⁰ USAID (2006) *Namibia: living in a finite environment (LIFE) plus project* <http://www.nric.net/tourism/factsheets/Namibia.pdf> (bezocht december 2009)
- ¹¹¹ Barnes, J.I., Macgregor, J. & Weaver, L.C. (2002) 'Economic Efficiency and Incentives for Change within Namibia's Community Wildlife Use Initiatives', in: *World Development*, vol. 30, no. 4, pp. 667-681.
- ¹¹² Population Reference Bureau (2009) *World population data sheet* http://www.prb.org/pdf09/09wpds_eng.pdf (bezocht december 2009)
- ¹¹³ Roe, D., Grieg-Gran, M., & Schalken, W. (2001) *Getting the lion's share of tourism: private sector-community partnerships in Namibia*, Volume 1, Background report and review of experience, IIED http://www.propoortourism.org.uk/namibia_vol1.pdf (bezocht december 2009)
- ¹¹⁴ Barnes, J.I., Macgregor, J. & Weaver, L.C. (2002) 'Economic Efficiency and Incentives for Change within Namibia's Community Wildlife Use Initiatives', in: *World Development*, vol. 30, no. 4, pp. 667-681.
- ¹¹⁵ USAID (2006) *Namibia: living in a finite environment (LIFE) plus project* <http://www.nric.net/tourism/factsheets/Namibia.pdf> (bezocht december 2009)
- ¹¹⁶ Schepers, F. (2009) interview, 30 oktober
- ¹¹⁷ Jones, B.T. & Luipert, S. (2002) *Best practices for the CBNRM programme to work with Regional and Local Authorities, Traditional Authorities and line ministries to facilitate integrated and collaborative support to community-based CBOs working on commonproperty natural resource management* <http://www.nacso.org.na/dwnlds/refs/Trad%20Authorities%20Report.pdf> (bezocht december 2009)
- ¹¹⁸ Schepers, F. (2009) interview, 30 oktober
- ¹¹⁹ USAID (2006) *Namibia: living in a finite environment (LIFE) plus project* <http://www.nric.net/tourism/factsheets/Namibia.pdf> (bezocht december 2009)
- ¹²⁰ WWF (ongedateerd) *LIFE, Namibië* information sheet
- ¹²¹ Barnes, J.I., Macgregor, J. & Weaver, L.C. (2002) 'Economic Efficiency and Incentives for Change within Namibia's Community Wildlife Use Initiatives', in: *World Development*, vol. 30, no. 4, pp. 667-681.
- ¹²² Schepers, F. (2009) interview, 30 oktober
- ¹²³ NACSO (2008) *Namibia's communal conservancies: a review of progress and challenges in 2007*. Windhoek: NACSO http://www.nacso.org.na/SOC_2007/index.php#download_2007 (bezocht december 2009)

- ¹²⁴ Roe, D., Grieg-Gran, M. & Schalken, W. (2001) *Getting the lion's share of tourism: private sector-community partnerships in Namibia*, Volume 1, Background report and review of experience, IIED http://www.propoortourism.org.uk/namibia_vol1.pdf (bezocht december 2009)
- ¹²⁵ NACSO (2008) *Namibia's communal conservancies: a review of progress and challenges in 2007*. Windhoek: NACSO http://www.nacso.org.na/SOC_2007/index.php#download_2007 (bezocht december 2009)
- ¹²⁶ USAID (2006) *Namibia: living in a finite environment (LIFE) plus project* <http://www.nric.net/tourism/factsheets/Namibia.pdf> (bezocht december 2009)
- ¹²⁷ NACSO (2008) *Namibia's communal conservancies: a review of progress and challenges in 2007*. Windhoek: NACSO http://www.nacso.org.na/SOC_2007/index.php#download_2007 (bezocht december 2009)
- ¹²⁸ WWF (ongedateerd) *LIFE, Namibië* information sheet
- ¹²⁹ USAID (2006) *Namibia: living in a finite environment (LIFE) plus project* <http://www.nric.net/tourism/factsheets/Namibia.pdf> (bezocht december 2009)
- ¹³⁰ Barnes, J.I., Macgregor, J. & Weaver, L.C. (2002) 'Economic Efficiency and Incentives for Change within Namibia's Community Wildlife Use Initiatives', in: *World Development*, vol. 30, no. 4, pp. 667-681.
- ¹³¹ NACSO (2008) *Namibia's communal conservancies: a review of progress and challenges in 2007*. Windhoek: NACSO http://www.nacso.org.na/SOC_2007/index.php#download_2007 (bezocht december 2009)
- ¹³² Schepers, F. (2009) interview, 30 oktober
- ¹³³ Roe, D., Grieg-Gran, M. & Schalken, W. (2001) *Getting the lion's share of tourism: private sector-community partnerships in Namibia*, Volume 1, Background report and review of experience, IIED http://www.propoortourism.org.uk/namibia_vol1.pdf (bezocht december 2009)
- ¹³⁴ NACSO (2008) *Namibia's communal conservancies: a review of progress and challenges in 2007*. Windhoek: NACSO http://www.nacso.org.na/SOC_2007/index.php#download_2007 (bezocht december 2009)
- ¹³⁵ Barnes, J.I., Macgregor, J. & Weaver, L.C. (2002) 'Economic Efficiency and Incentives for Change within Namibia's Community Wildlife Use Initiatives', in: *World Development*, vol. 30, no. 4, pp. 667-681.
- ¹³⁶ Jones, B.T. & Luipert, S. (2002) *Best practices for the CBNRM programme to work with Regional and Local Authorities, Traditional Authorities and line ministries to facilitate integrated and collaborative support to community-based CBOs working on common property natural resource management* <http://www.nacso.org.na/dwnlds/refs/Trad%20Authorities%20Report.pdf> (bezocht december 2009)
- ¹³⁷ Midgley, G., Hughes, G., Thuiller, W., Drew, G. & Foden, W. (2005) *Assessment of potential climate change impacts on Namibia's floristic diversity, ecosystem structure and function*. <http://www.sanbi.org/gcrg/namibiarepapril2005.pdf>
- ¹³⁸ Holden, A. (2008) *Environment and Tourism*. London, New York: Routledge.
- ¹³⁹ Idem
- ¹⁴⁰ Idem
- ¹⁴¹ WWF (2009) *Wat is WWF?* <http://www.wwf.be/nl/?inc=page&pageid=99> (bezocht december 2009)
- ¹⁴² UNEP/WCMC (2009) *The ecological representativeness of the global protected areas estate in 2009: progress towards the CBD 2010 target* http://www.unep-wcmc.org/protected_areas/docs/Global%20Ecoregion%20Protection%202009.pdf (bezocht december 2009)
- ¹⁴³ Idem
- ¹⁴⁴ Gallo, J.A., Pasquini, L., Reyers, B. & Cowling, R.M. (2009) 'The role of private conservation areas in biodiversity representation and target achievement within the Little Karoo region, South Africa', in: *Biological Conservation*, 142, pp. 446-454.
- ¹⁴⁵ The Wall Street Journal (2009) *Heavy reliance on tourism has Hawaii's economy hurting*, 17 augustus <http://online.wsj.com/article/SB125047318664935729.html> (bezocht december 2009)
- ¹⁴⁶ WTTC (2005) *Global travel & tourism poised for continued growth in 2005. Tsunami impact on travel & tourism is significant but limited*, 8 april [http://www.wttc.org/eng/Tourism News/Press Releases/Press Releases 2005/Tsunami Impact Significant but Limited/](http://www.wttc.org/eng/Tourism%20News/Press%20Releases/Press%20Releases%202005/Tsunami%20Impact%20Significant%20but%20Limited/) (bezocht december 2009)
- ¹⁴⁷ Visit Finland (2009) *Walking week in Oulanka National Park* <http://www.visitfinland.com/web/guest/finland-guide/what-to-see/summer-activities/hiking-walking/detail/-/article-detail/10123/981977> (bezocht december 2009)
- ¹⁴⁸ Outdoors.fi (2009) *Natural features of Oulanka National Park* <http://www.luontoon.fi/page.asp?Section=5145> (bezocht december 2009)
- ¹⁴⁹ Puhakka, R., Sarkki, S., Cottrell, S.P. & Siikamäki, P. (2009) 'Local discourses and international initiatives: sociocultural sustainability of tourism in Oulanka National Park, Finland', in: *Journal of Sustainable Tourism*, 17(5), pp 529-549.

- ¹⁵⁰ Melenhorst, E. (2008) *Cross-border tourism destination management. A protected area perspective*. Bachelor thesis.
- ¹⁵¹ Outdoors.fi (2009) *History of Oulanka* <http://www.luontoon.fi/page.asp?Section=5147> (bezocht december 2009)
- ¹⁵² PAN Parks (2009) *The PAN Parks concept* <http://www.panparks.org/learn/pan-parks-concept/concept/> (bezocht december 2009)
- ¹⁵³ Vliet, C. van (2008) *Oulanka and Paanajärvi National Park A cross border tourism destination. An analysis of demand and supply* Bachelor thesis.
- ¹⁵⁴ Outdoors.fi (2009) *Activities in Oulanka National Park* <http://www.luontoon.fi/page.asp?Section=5149> (bezocht december 2009)
- ¹⁵⁵ Puhakka, R., Sarkki, S., Cottrell, S.P. & Siikamäki, P. (2009) 'Local discourses and international initiatives: sociocultural sustainability of tourism in Oulanka National Park, Finland', in: *Journal of Sustainable Tourism*, 17(5), pp 529-549.
- ¹⁵⁶ Lahti, K. (2009) telefonisch interview, 19 november
- ¹⁵⁷ Idem
- ¹⁵⁸ Idem
- ¹⁵⁹ Idem
- ¹⁶⁰ Melenhorst, E. (2008) *Cross-border tourism destination management. A protected area perspective*. Bachelor thesis.
- ¹⁶¹ Lahti, K. (2009) telefonisch interview, 19 november
- ¹⁶² Puhakka, R., Sarkki, S., Cottrell, S.P. & Siikamäki, P. (2009) 'Local discourses and international initiatives: sociocultural sustainability of tourism in Oulanka National Park, Finland', in: *Journal of Sustainable Tourism*, 17(5), pp 529-549.
- ¹⁶³ Tolvanen, A., Rämetsä, J., Siikamäki, P., Törn, A. & Orell, M. (2004) *Research on ecological and social sustainability of nature tourism in northern Finland*, Working Papers of the Finnish Forest Research Institute 2
- ¹⁶⁴ Lahti, K. (2009) telefonisch interview, 19 november
- ¹⁶⁵ Idem
- ¹⁶⁶ Idem
- ¹⁶⁷ Outdoors.fi (2009) *Litter* <http://www.luontoon.fi/page.asp?Section=5802> (bezocht december 2009)
- ¹⁶⁸ Wunder, S. (2005) *Payments for environmental services: some nuts and bolts*. Cifor occasional paper no. 42 http://www.cifor.cgiar.org/publications/pdf_files/OccPapers/OP-42.pdf (bezocht december 2009)
- ¹⁶⁹ Zellmer, K. (2009) interview, 16 oktober
- ¹⁷⁰ Idem
- ¹⁷¹ Idem
- ¹⁷² Wunder, S. (2005) *Payments for environmental services: some nuts and bolts*. Cifor occasional paper no. 42 http://www.cifor.cgiar.org/publications/pdf_files/OccPapers/OP-42.pdf (bezocht december 2009)
- ¹⁷³ Zellmer, K. (2009) interview, 16 oktober
- ¹⁷⁴ Zellmer, K. (2009) *The role of tourism in payments for environmental services*. Paper presented at ATLAS Africa conference. Gaborone, Botswana, July 2, 2009.
- ¹⁷⁵ Frost, P.G.H. & Bond, I. (2008) 'The CAMPFIRE programme in Zimbabwe: Payments for wildlife services', in: *Ecological Economics*, 65(4), pp. 776-787.
- ¹⁷⁶ Zellmer, K. (2009) *The role of tourism in payments for environmental services*. Paper presented at ATLAS Africa conference. Gaborone, Botswana, July 2, 2009.
- ¹⁷⁷ Zellmer, K. (2009) interview, 16 oktober
- ¹⁷⁸ Spergel, B. (2001) *Raising revenues for protected areas. A menu of options* <http://www.worldwildlife.org/what/howwedoit/conservationfinance/WWFBinaryitem7128.pdf> (bezocht december 2009)
- ¹⁷⁹ Spergel, B. (2001) *Raising revenues for protected areas. A menu of options* <http://www.worldwildlife.org/what/howwedoit/conservationfinance/WWFBinaryitem7128.pdf> (bezocht december 2009)
- ¹⁸⁰ WWF (2009) *Conservation Finance – Conservation trust funds* <http://www.worldwildlife.org/what/howwedoit/conservationfinance/conservationtrustfunds.html>
- ¹⁸¹ Spergel, B. (2001) *Raising revenues for protected areas. A menu of options* <http://www.worldwildlife.org/what/howwedoit/conservationfinance/WWFBinaryitem7128.pdf> (bezocht december 2009)
- ¹⁸² Idem

¹⁸³ WWF (2009) *Conservation Finance. Tourism revenues*

<http://www.worldwildlife.org/what/howwedoit/conservationfinance/Conservation%20Finance%20Tourism%20Revenues.html> (bezocht december 2009)

¹⁸⁴ De Meyer, Kalli (2009) telefonisch interview, 25 november

¹⁸⁵ DCNA (2009) DCNA trust fund <http://www.dcnanature.org/donations/trustfund.html> (bezocht december 2009)